

КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

Факультет Суспільно-гуманітарних наук

Кафедра всесвітньої історії

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Зовнішня політика Афін і Спарти напередодні Пелопоннеської війни

V ст. до н.е

Спеціальність: 032 Історія та археологія

Рівень вищої освіти: перший бакалаврський

Виконала:

Якімова Анна Ігорівна

Науковий керівник:

Голованов Сергій Олександрович

доцент кафедри всесвітньої історії.

Кандидат педагогічних наук, доцент

Роботу захищено «___» _____ 20__р.

Оцінка _____

Київ – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП

Актуальність дослідження проблеми зовнішньої політики Афін і Спарти напередодні Пелопоннеської війни V ст. до н.е. зумовлена її визначальним впливом на міжнародні відносини у грецькому світі. Конфронтація між цими двома найвпливовішими полісами була результатом суперечностей, що накопичувалися протягом десятиліть, і зрештою призвела до одного з наймасштабніших конфліктів античності – Пелопоннеської війни (431–404 рр. до н.е.).

Вивчення цієї проблеми допомагає не лише зрозуміти причини війни, але й дослідити рушійні сили дипломатичних відносин, укладання союзів і боротьбу за гегемонію у грецькому світі. Афіни, спираючись на свою морську могутність та Делоський союз, прагнули розширити свій вплив та зміцнити демократичні порядки. Натомість Спарта, як лідер Пелопоннеського союзу, орієнтувалася на збереження традиційного устрою та обмеження афінської експансії.

Напруження між двома коаліціями зростало, що зрештою зробило військове протистояння неминучим. Саме тому аналіз передвоєнної дипломатії Афін і Спарти є ключовим для розуміння особливостей зовнішньої політики античного світу. Зовнішня політика Афін і Спарти напередодні Пелопоннеської війни в V ст. до н.е. є важливим аспектом історичних досліджень, оскільки вона визначила розвиток міждержавних відносин у всьому грецькому світі.

Конфронтація між двома найвпливовішими полісами Давньої Греції – Афінами та Спартою – стала результатом суперечностей, що накопичувалися протягом десятиліть.

Вивчення зовнішньої політики Афін і Спарти в цей період допомагає не лише зрозуміти причини війни, визначити напрям розвитку зовнішньої політики держав, що веде до загострення конфлікту, виявити шляхи забезпечення держави від згубної війни, але й дослідити механізми

дипломатичних відносин, укладання союзів і боротьбу за гегемонію у грецькому світі.

Афіни, спираючись на свою морську могутність та Делоський союз, прагнули розширити свій вплив та зміцнити демократичні порядки. Натомість Спарта, як лідер Пелопоннеського союзу, орієнтувалася на збереження традиційного устрою та обмеження афінської експансії. Саме тому аналіз передвоєнної дипломатії Афін і Спарти є ключовим для розуміння особливостей зовнішньої політики античного світу.

Об'єктом дослідження є міжнародні відносини в регіоні Балканського півострова в середині V ст. до н.е., що охоплюють діяльність різних грецьких держав, їхні союзницькі угоди, конфлікти та дипломатичні взаємодії.

Предметом дослідження є зовнішня політика афінського полісу та Спарти напередодні Пелопоннеської війни у другій половині V ст. до н.е., а також їхні взаємні відносини з іншими грецькими державами.

Метою дослідження – на основі аналізу джерел та наукової літератури розкрити характер та напрямки розвитку міждержавних відносин Афін і Спарти напередодні Пелопоннеської війни та виявити головні тенденції у зовнішній політиці обох полісів, їхніх стратегічних пріоритетів, механізмів дипломатії та військової підготовки до конфлікту.

Завдання дослідження:

- дослідити стан джерельної бази проблеми дослідження;
- дослідити зміст історіографії проблеми дослідження
- розкрити характер міждержавних відносин Афін і Спарти 5 ст до н.е.
- розкрити характер і зміст міждержавних відносин афінської держави. та лакедемону напередодні пелопоннеської війни.
- виявити причини загострення міждержавних відносин в другій половині 5 ст до н. е.
- висвітлити стан збройних сил учасників міждержавного конфлікту.

Географічні межі дослідження охоплюють регіон Балканського півострова, зокрема терени материкової Греції, Егейського моря та суміжних

островів, де розташовувалися ключові поліси – Афіни, Спарта та їхні союзники.

Хронологічні межі дослідження визначені п'ятим століттям до нашої ери, а саме періодом з кінця греко-перських війн до початку Пелопоннеської війни. Періоду так званого «золотого п'ятидесятиліття» - Πενθρέκονταητία (приблизно 479–431 рр. до н.е.).

Структура роботи. Робота складається з вступу, трьох розділів, шести підрозділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків та списку використаних джерел та дослідницької літератури .

РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан джерельної бази

Дослідження зовнішньої політики Афін і Спарти напередодні Пелопоннеської війни V ст. до н.е. спирається на широке коло джерел, які можна умовно поділити на писемні, епіграфічні, нумізматичні та археологічні пам'ятки.

Найціннішим античним історичним джерелом є «Історія Пелопоннеської війни» Фукідіда¹. Його твір містить докладний аналіз політичних, економічних і військових факторів, що призвели до конфлікту між Афінами та Спартою. Фукідід, як учасник і очевидець подій, використовував офіційні документи, спогади сучасників і власні спостереження, що робить його розповідь надзвичайно цінною. Він підкреслював роль суперництва між Делоським та Пелопоннеським союзами, а також наголошував на економічному протистоянні між морською та сухопутною державами. У цьому трактаті Фукідід наголошує, що причиною війни було не здобути повновладдя Афін над Елладою, « ... а страх лакедемонян перед зростаючою могутністю афінян, що й примусило їх воювати».(Θουκ, Πελ. I, 23)

Окрім Фукідіда, важливу інформацію повідомляє Геродот у своїй «Історії», де він описує ранній етап формування політичних блоків у Греції після Греко-перських війн. Геродот надає відомості про роль Афін у створенні Делоського союзу та реакцію Спарти на його посилення².

Інші античні автори, зокрема Ксенофонт у своїй «Грецькій історії» (Hellenica), надають доповнення до подій, хоча він зосереджується переважно

¹ Фукідід. Промова Перікла (фрагмент з «Історії Пелопоннеської війни») URL: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/570/>

² Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т. 1. Стародавня Греція: Підручник. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2017. С. 467

на пізніших періодах³. Важливим є також трактат Аристофана «Ахарняни», в якому через комедію відображені настрої громадян щодо війни⁴.

Плутарх у своїх «Порівняльних життєписах» (біографії Перікла, Лісандра, Алквіада) також надає відомості про дипломатичні ініціативи Афін і Спарти, внутрішню політику цих полісів та їхні стратегії перед війною⁵.

Епіграфічні пам'ятки, тобто написи на камені та бронзі, дають змогу дослідити офіційну дипломатію та політичні рішення. Вони відіграють важливу роль у відтворенні політичної ситуації та міжнародних відносин між давньогрецькими полісами.

Одним із ключових документів є Калієвий мир 449 р. до н.е., укладений між Афінами та Персією⁶. Ця угода поклала край греко-перським війнам і дозволила Афінам зміцнити свій контроль над союзниками в рамках Делоського союзу. Збережені фрагменти свідчать про зобов'язання Персії не втручатися у справи грецьких міст Малої Азії, що дало Афінам значну свободу дій у регіоні.

Важливими є також договори між Афінами та їхніми союзниками у складі Делоського союзу. Вони демонструють, як Афіни поступово централізували владу, перетворюючи союз із рівноправних міст-держав на інструмент афінської гегемонії. Написи містять зобов'язання союзників сплачувати внески в союзну скарбницю, що сприяло зміцненню економічного та військового потенціалу Афін⁷.

Ще одним важливим документом є текст мирна угода 446 р. до н.е. між Афінами та Спартою. Вона тимчасово врегулювала конфлікт, що виник через

³ Каган Д. Пелопоннеська війна. Нью-Йорк: Penguin Books, 2017. С. 55

⁴ Плутарх. Життєписи: «Солон і Поплікола», «Лікурґ і Нума Помпілій» Переклад Ю. Мушака. К., 1968. С. 321

⁵ Бостан Л. М., Бостан С. К. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. та доп. К.: Центр навчальної літератури, 2008. С. 601.

⁶ Джужа О. М. та ін. Історія держави і права зарубіжних країн. Навчальний посібник. К.: Атіка, 2016. С. 239.

⁷ Джужа О. М. та ін. Історія держави і права зарубіжних країн. Навчальний посібник. К.: Атіка, 2016. С. 245.

розширення афінського впливу, та передбачала збереження статус-кво між двома головними грецькими державами. Однак напруження між Афінами та Спартою не зникло, і ця угода лише відтермінувала неминуче протистояння, яке згодом переросло в Пелопоннеську війну⁸.

Монети є важливим свідченням економічного суперництва між Афінами та Спартою. Афінські тетрадрахми із зображенням сови та голови Афіни свідчать про економічну могутність Афін та їхній вплив у Середземномор'ї⁹. У той же час, спартанці традиційно використовували залізні злитки як платіжний засіб, що демонструє їхню стриману економічну політику¹⁰.

Археологічні розкопки в Афінах, Спарті та Коринфі дозволяють реконструювати військову та економічну підготовку сторін. Залишки афінських фортифікацій, зокрема Довгі мури, свідчать про підготовку до тривалого протистояння, оскільки вони забезпечували захист від нападу та безперешкодний зв'язок між містом і портом¹¹.

Руїни порту Пірея підтверджують морську могутність Афін, адже саме звідти здійснювалося керування флотом, який відігравав ключову роль у зовнішній політиці Афінського морського союзу. Пірей був не лише військовим портом, а й важливим торговельним центром, що сприяло економічному зростанню Афін¹².

Фортифікаційні споруди Спарті вказують на її сухопутну стратегію. На відміну від Афін, Спарта зосереджувала свої оборонні заходи на континенті, зміцнюючи свої позиції за рахунок військової дисципліни та сухопутних укріплень. Це підтверджує її прагнення до домінування у Пелопоннесі,

⁸ Голованов С. О. Афіни та Спарта напередодні Пелопоннеської війни. Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 72. С. 189.

⁹ Pomeroy, S. B. *Ancient Greece: A Political, Social, and Cultural History*. New York: Oxford University Press, 2019. P. 443.

¹⁰ Hornblower, S. *The Greek World, 479–323 BC*. London: Routledge, 2019. P. 201

¹¹ Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т. 1. Стародавня Греція: Підручник. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2017. С. 457.

¹² Kagan, D. *The Peloponnesian War*. New York: Penguin Books, 2017. P. 332.

опираючись передусім на свою сильну армію та союзників у межах Пелопоннеського союзу¹³.

Джерельна база з проблеми зовнішньої політики Афін і Спарти напередодні Пелопоннеської війни є різноманітною та багатогранною (Рис.1.1). Основу її складають писемні джерела класичної давнини, зокрема твори Фукідіда, Геродота, Ксенофонта та Плутарха¹⁴. Вони надають детальні свідчення про політичні процеси, дипломатичні ініціативи та військову підготовку обох сторін.

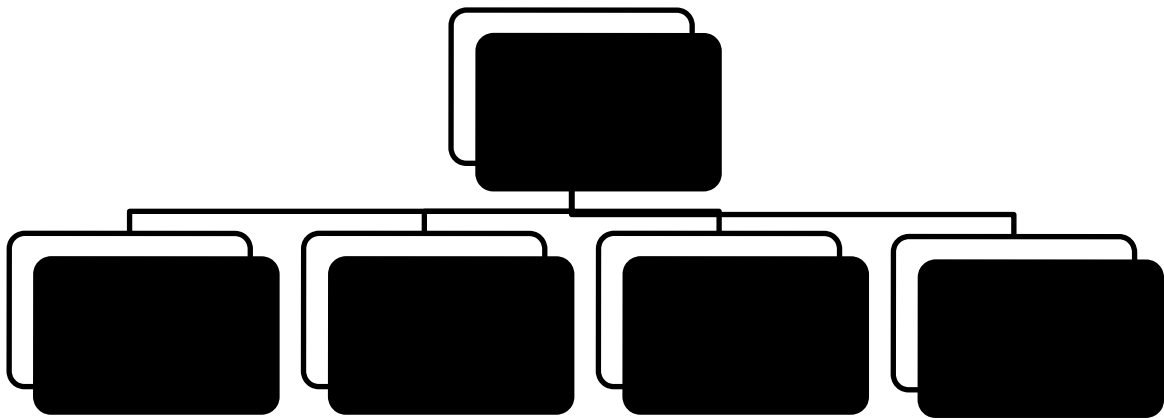

Рис.1.1. Схема «Джерельна база Афін і Спарти»

Епіграфічні документи, насамперед договори та декрети, підтверджують факти укладення дипломатичних угод і висвітлюють юридичні аспекти міждержавних відносин¹⁵. Нумізматичні пам'ятки — монети Афін, Спарти й їхніх союзників — дозволяють оцінити економічний потенціал полісів та їхню

¹³ Rhodes, P. J. A History of the Classical Greek World, 478–323 BC. Malden, MA: Blackwell Publishing, 2021. P. 198.

¹⁴ Фукідід. Промова Періклад (фрагмент з «Історії Пелопоннеської війни») URL: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/570/>

¹⁵ Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т. 1. Стародавня Греція: Підручник. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2017. С.451.

здатність фінансувати воєнні кампанії¹⁶. Важливе значення мають також археологічні матеріали, які свідчать про масштаби укріплень, організацію портів і військових баз у Піреї, Коринфі та Делосі¹⁷.

Комплексний аналіз цих джерел дає змогу глибше зрозуміти причини конфлікту, роль Афін і Спарти у його розгортанні та їхні політичні амбіції¹⁸.

Окрім творів класичних авторів, важливу роль відіграють свідчення менш відомих істориків та ораторів, зокрема Андокіда, Лісія, Демосфена¹⁹. Їхні промови допомагають реконструювати громадську думку, особливості політичної риторики та ідеологічне тло епохи.

Важливу інформацію також містять твори давньогрецьких драматургів, таких як Арістофан і Евріпід, які, через алегоричні образи й сатиричні натяки, передають настрої афінського суспільства та його реакцію на актуальні події.

Іконографічні джерела, зокрема вазопис і монументальна скульптура, опосередковано відображають вплив війни на культуру, мистецтво та світогляд населення. Додаткові дані про військову організацію, логістику та технічне забезпечення сторін надають археологічні дослідження військових об'єктів.

Сучасна історіографія, яка використовує міждисциплінарні підходи — методи політології, економіки, антропології, — дає змогу глибше осмислити джерельний матеріал, застосовуючи новітні методи критичного аналізу та інтерпретації.

1.2. Стан проблеми в сучасній історичній науці

¹⁶ Kagan, D. The Peloponnesian War. New York: Penguin Books, 2017. P. 343.

¹⁷ Голованов С. О. Афіни та Спарта напередодні Пелопоннеської війни. Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 72. С. 189.

¹⁸ Джужа О. М. та ін. Історія держави і права зарубіжних країн. Навчальний посібник. К.: Атіка, 2016. С. 348

¹⁹ Фукидід. Промова Періклад (фрагмент з «Історії Пелопоннеської війни») URL: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/570/>.

Проблема зовнішньої політики Афін і Спарти напередодні Пелопоннеської війни є одним із ключових питань вивчення античної історії. Сучасна історична наука приділяє значну увагу аналізу політичних, економічних і військових аспектів суперництва між двома найвпливовішими полісами Давньої Греції у V ст. до н. е. Дослідники розглядають цю проблему в контексті розвитку міжнародних відносин у грецькому світі, конфлікту між демократичною та олігархічною політичними системами, а також боротьби за гегемонію між Делоським морським союзом і Пелопоннеським союзом.

Сучасні дослідження базуються на працях античних істориків, передусім Фукідида, який детально описав причини та перебіг Пелопоннеської війни, а також Плутарха, Геродота та Ксенофонта. Водночас історики широко використовують археологічні дані, епіграфічні джерела та результати досліджень з політичної антропології для уточнення деталей політичних рішень і стратегій Афін і Спарти.

У розвитку дослідження проблеми вагомий внесок зробили такі зарубіжні вчені, як Дональд Кеган, чия праця *The Outbreak of the Peloponnesian War* є класикою західної історіографії, Віктор Девіс Гансон, який аналізував війну крізь призму військової стратегії, та Джон Фінлі, що розглядав політичну культуру античних полісів. Серед українських дослідників варто згадати праці О. Журавльова, В. Горбика, І. Сагановського, які досліджують політичну організацію та зовнішню політику полісів у контексті античної державності. Їхні праці поглиблюють розуміння внутрішніх чинників, які впливали на зовнішньополітичний курс Афін і Спарти.

Дискусії в сучасній історіографії зосереджені на кількох ключових аспектах: економічних чинниках протистояння, ролі периферійних полісів у конфлікті, дипломатичних методах, які застосовували Афіни та Спарта, а також питаннях ідеологічного протистояння між демократичним і олігархічним ладом²⁰. Окрему увагу приділяють оцінці внутрішньополітичних

²⁰ Kagan, D. *The Peloponnesian War*. New York: Penguin Books, 2017. P. 403.

процесів у кожному з полісів, що впливали на формування їхньої зовнішньої політики.

Таким чином, сучасна наука розглядає передумови Пелопоннеської війни як складний процес, що включав у себе не лише військову та політичну боротьбу за панування в Греції, а й глибші соціально-економічні та культурні зміни, що впливали на розвиток всього античного світу.

Сучасні історики продовжують переосмислювати причини та особливості зовнішньої політики Афін і Спарти напередодні Пелопоннеської війни, спираючись на міждисциплінарний підхід²¹. Вивчення цього періоду виходить за рамки традиційного аналізу військових кампаній і дипломатичних рішень, охоплюючи економічні, соціальні та культурні аспекти, що впливали на політику двох головних грецьких держав.

Значну увагу дослідники приділяють ролі союзників Афін і Спарти в ескалації конфлікту. Делоський морський союз, очолюваний Афінами, трансформувався з оборонного об'єднання в імперську структуру, де підвладні поліси все більше залежали від афінської влади та змушені були сплачувати внески на утримання флоту²². Це викликало невдоволення серед союзників і сприяло посиленню опозиції афінському домінуванню. Спарта ж, навпаки, опиралася на більш гнучку систему союзництва в межах Пелопоннеського союзу, де автономія членів зберігалася в більшому обсязі, але водночас домінувала військова міць самої Спарти²³.

Окремі дослідження акцентують увагу на економічному підґрунті конфлікту. Афіни, маючи сильний флот і контроль над торговельними шляхами Егейського моря, могли використовувати економічні важелі тиску на інші поліси²⁴. Спарта ж більше покладалася на сухопутну армію та підтримку

²¹ Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т. 1. Стародавня Греція. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2017. С. 123

²² Джужа О. М. та ін. Історія держави і права зарубіжних країн. Навчальний посібник. К.: Атіка, 2016. С. 102

²³ Голованов С. О. Афіни та Спарта напередодні Пелопоннеської війни. Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 72. С. 191.

²⁴ Kagan, D. The Peloponnesian War. New York: Penguin Books, 2017. P. 405.

великих землевласників, що зумовило іншу модель ведення війни та зовнішньої політики.

Дослідники також аналізують вплив афінської демократії та спартанської олігархії на їхні міжнародні відносини. Афінська політична система, яка передбачала активну участь громадян у прийнятті рішень, сприяла експансіоністським настроям і бажанню розширювати вплив Афін у Греції²⁵.

Сучасна наука також звертається до аналізу психологічних аспектів протистояння, зокрема, впливу страху, честолюбства та прагнення до влади, які Фукидід визначав як головні рушійні сили війни²⁶. Дослідники порівнюють це протистояння з аналогічними конфліктами в подальшій історії, що дозволяє глибше зрозуміти закономірності геополітичних суперечностей у давньому світі.

Таким чином, проблема зовнішньої політики Афін і Спарти напередодні Пелопоннеської війни залишається актуальною темою для істориків, які намагаються поєднувати класичні джерела з сучасними підходами, включаючи економічний, соціальний та культурний аналіз.

Крім того, вивчення зовнішньої політики Афін і Спарти дозволяє простежити, як внутрішні ідеологічні настанови та політична культура кожного полісу формували їхнє бачення міжнародної стратегії²⁷. Афіни, зокрема, активно використовували дипломатію, підтримку демократій та м'яку силу для поширення свого впливу, тоді як Спарта опиралася на військову дисципліну, союзницькі угоди з олігархічними режимами та консервативну стриманість²⁸. У дослідження також дедалі частіше залучаються дані цифрових реконструкцій, геоінформаційних систем (GIS) та

²⁵ Голованов С. О. Афіни та Спарта напередодні Пелопоннеської війни. Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 72. С. 192.

²⁶ Фукидід. Промова Перікла (фрагмент з «Історії Пелопоннеської війни») URL: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/570/> (дата звернення: 25.04.2025).

²⁷ Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т. 1. Стародавня Греція. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2017. С. 123.

²⁸ Джужа О. М. та ін. Історія держави і права зарубіжних країн. Навчальний посібник. К.: Атіка, 2016. С. 102–104.

комп'ютерного моделювання, що дозволяє відтворити політичну географію епохи та оцінити стратегічну логіку тогочасних рішень²⁹. Значну увагу науковці приділяють і питанню інформаційної війни – способам, у які обидва поліси намагалися впливати на громадську думку всередині Еллади та поза її межами³⁰. Такі багатогранні підходи роблять дослідження давньогрецької дипломатії надзвичайно перспективним напрямом у сучасній історичній науці³¹.

Окрім традиційного аналізу політичної та військової складової, сучасні дослідники приділяють увагу соціальним чинникам, які впливали на формування зовнішньої політики Афін і Спарти³². Наприклад, соціальна структура спартіатів та їхня залежність від системи ілотів обмежували можливості Спарти для тривалих військових кампаній поза межами Пелопоннесу³³. Водночас афінська демократія, заснована на широкому залученні громадян до політики та активному морському торговельному флоті, формувала передумови для експансіоністської політики та забезпечувала її економічну базу³⁴. Також увага дослідників зосереджується на впливі окремих політичних лідерів — таких як Перікл, Клеон, Бразіда чи Архідам — на ухвалення стратегічних рішень³⁵. Аналіз риторики та стратегій цих діячів дозволяє побачити конфлікт не лише як зіткнення держав, а як результат людських амбіцій, страхів та прагнення до слави³⁶.

²⁹ Голованов С. О. Афіни та Спарта напередодні Пелопоннеської війни. Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 72. С. 189–195.

³⁰ Kagan, D. The Peloponnesian War. New York: Penguin Books, 2017. P. 400.

³¹ Kagan, D. The Peloponnesian War. New York: Penguin Books, 2017. P. 401.

³² Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т. 1. Стародавня Греція. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2017. С. 124.

³³ Джужа О. М. та ін. Історія держави і права зарубіжних країн. Навчальний посібник. К.: Атіка, 2016. С. 105.

³⁴ Голованов С. О. Афіни та Спарта напередодні Пелопоннеської війни. Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 72. С. 190.

³⁵ Kagan, D. The Peloponnesian War. New York: Penguin Books, 2017. P. 401.

³⁶ Фулідід. Промова Перікла (фрагмент з «Історії Пелопоннеської війни») URL: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/570/>.

РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ ПЕРЕДУМОВ ВОЄННОГО- ПОЛІТИЧНОГО ПРОТИСТОЯННЯ МІЖ АФІНАМИ І СПАРТОЮ ПРОТЯГОМ 5 СТ. ДО Н. Е.

2.1. Причини утворення міждержавного конфлікту афін і спарти

Причини утворення міждержавного конфлікту між Афінами і Спартою були багатогранними, глибоко вкоріненими в політичну, економічну, ідеологічну та культурну специфіку обох держав³⁷. Цей конфлікт, що завершився Пелопоннеською війною, став кульмінацією тривалого суперництва між двома наймогутнішими полісами Давньої Греції³⁸.

Перш за все, слід відзначити політичну протилежність Афін і Спарти (Табл. 2.1). Афіни у V столітті до н.е. були символом демократії: влада народу, участь громадян у прийнятті рішень, свобода слова і думки стали основою афінської політичної культури³⁹. Натомість Спарта залишалася жорстко ієрархізованою олігархією з воєнною диктатурою, де влада належала вузькому колу аристократів. Афіни активно підтримували демократичні рухи в інших грецьких полісах, що сприймалося Спартою як загроза її внутрішньому ладу та впливу на союзників⁴⁰. Це політичне протистояння було не лише боротьбою за владу, але й за моделі устрою грецького світу⁴¹.

Таблиця 2

³⁷ Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т. 1. Стародавня Греція. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2017. С. 123.

³⁸ Джужа О. М. та ін. Історія держави і права зарубіжних країн. Навчальний посібник. К.: Атіка, 2016. С. 102-104.

³⁹ Голованов С. О. Афіни та Спарта напередодні Пелопоннеської війни. Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 72. С. 189-195.

⁴⁰ Kagan, D. The Peloponnesian War. New York: Penguin Books, 2017. P. 402.

⁴¹ Kagan, D. The Peloponnesian War. New York: Penguin Books, 2017. P. 403.

Політичне суперництво

Елемент	Афіни	Спарта
Політична модель	Демократія	Олігархія
Форма гегемонії	Морська (делоський союз)	Сухопутна (Пелопоннеський союз)
Підтримка інших міст	Підтримували демократичні режими в інших полісах	Підтримували олігархічні уряди

Другою важливою причиною конфлікту стало зростаюче суперництво за гегемонію в Елладі. Після перемоги над Персією Афіни стали очолювати Перший Афінський морський союз, який мав захисний характер, однак швидко перетворився на інструмент поширення афінського впливу⁴². Афіни збагачувалися за рахунок внесків союзників, будували флот, укріплювали мури і розширювали свої володіння⁴³. Спарта, що звикла до статусу головного військового гравця в Греції, почала відчувати загрозу своєму авторитету⁴⁴. Афінське зростання сприймалося як експансія, яка могла зруйнувати встановлений після перських воєн баланс сил⁴⁵.

Третім чинником стали глибокі економічні протиріччя (Табл.2.2). Афіни контролювали більшість морських торговельних шляхів в Егейському морі, отримували значні прибутки від торгівлі, морських мит та союзних внесків⁴⁶.

⁴² Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т. 1. Стародавня Греція. Чернівці, 2017. С. 123

⁴³ Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т. 1. Стародавня Греція. Чернівці, 2017. С. 124

⁴⁴ Джу́жа О. М. та ін. Історія держави і права зарубіжних країн. Навчальний посібник. К., 2016. С. 102–104.

⁴⁵ Джу́жа О. М. та ін. Історія держави і права зарубіжних країн. Навчальний посібник. К., 2016. С. 102–104.

⁴⁶ Голованов С. О. Афіни та Спарта напередодні Пелопоннеської війни. Гілея. 2015. Вип. 72. С. 189–195.

Це дозволяло їм активно розвивати флот, інфраструктуру, мистецтво й політику⁴⁷. Спарта, натомість, не мала сильного флоту і покладалася переважно на сухопутне господарство та працю ілотів — залежного населення⁴⁸. Посилення Афін призводило до зменшення економічних можливостей Спарти і загрожувало її стабільності⁴⁹.

Таблиця 3

Економічні причини

Фактор	Афіни	Спарта
Контроль над торговими шляхами	Афіни контролювали Егейське море, що давало їм величезні економічні вигоди.	Спарта втрачала доступ до морської торгівлі.
Форос (внески союзників)	Афіни отримували щорічні внески, що зміцнювало їхню економіку.	Це викликало невдоволення в інших полісах та тривогу у Спарти.
Колоніальна експансія	Афіни активно засновували колонії та клерухії.	Спарта сприймала це як загрозу впливу на Пелопоннес.

Культурно-ідеологічна несумісність також відіграла важливу роль у загостренні протиріч. Афіни, як центр іонійської культури, були відкритими до нових ідей, філософії, мистецтва, науки⁵⁰. Їхня модель життя базувалася на інтелектуальному розвитку та участі громадян у суспільному житті⁵¹. Спарта — представниця дорійської традиції — навпаки, культивувала військову

⁴⁷ Голованов С. О. Афіни та Спарта напередодні Пелопоннеської війни. Гілея. 2015. Вип. 72. С. 189–195.

⁴⁸ Голованов С. О. Афіни та Спарта напередодні Пелопоннеської війни. Гілея. 2015. Вип. 72. С. 189–195.

⁴⁹ Голованов С. О. Афіни та Спарта напередодні Пелопоннеської війни. Гілея. 2015. Вип. 72. С. 189–195.

⁵⁰ Kagan, D. The Peloponnesian War. New York: Penguin Books, 2017. P. 404.

⁵¹ Kagan, D. The Peloponnesian War. New York: Penguin Books, 2017. P. 404.

дисципліну, аскетизм, підпорядкування державі та зневагу до розкоші⁵². Це породжувало не лише політичне, але й глибоке світоглядне протистояння між двома системами цінностей⁵³.

Нарешті, важливою безпосередньою причиною конфлікту стало перетворення Делоського союзу на фактичну Афінську імперію⁵⁴. Спочатку союз створювався для оборони від Персії, але з часом Афіни почали використовувати його у власних інтересах: накладали внески, карали непокірних союзників, встановлювали свої гарнізони, обмежували автономію міст⁵⁵. Це викликало загальне незадоволення серед союзників, деякі з яких зверталися до Спарти по допомогу⁵⁶. Таким чином, Спарта отримала моральне виправдання для втручання в конфлікт, який зрештою переріс у повномасштабну війну⁵⁷.

Таким чином, міждержавний конфлікт між Афінами і Спартою був спричинений не окремою подією, а цілою сукупністю глибоких суперечностей — політичних, економічних, культурних і стратегічних⁵⁸. Це протистояння стало неминучим в умовах зростання амбіцій Афін і небажання Спарти втрачати свою провідну роль у грецькому світі⁵⁹.

Зовнішня політика Спарти під час Пелопоннеської війни була зорієнтована на захист власних інтересів та стримування росту впливу Афін, які досягли значної гегемонії у Середземномор'ї⁶⁰. Спарта, як лідер Пелопоннеського союзу, розуміла, що її безпека та авторитет у Греції

⁵² Kagan, D. The Peloponnesian War. New York: Penguin Books, 2017. P. 405.

⁵³ Kagan, D. The Peloponnesian War. New York: Penguin Books, 2017. P. 406.

⁵⁴ Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т. 1. Стародавня Греція. Чернівці, 2017. С. 123.

⁵⁵ Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т. 1. Стародавня Греція. Чернівці, 2017. С. 124.

⁵⁶ Джу́жа О. М. та ін. Історія держави і права зарубіжних країн. Навчальний посібник. К., 2016. С. 105

⁵⁷ Джу́жа О. М. та ін. Історія держави і права зарубіжних країн. Навчальний посібник. К., 2016. С. 106

⁵⁸ Kagan, D. The Peloponnesian War. New York: Penguin Books, 2017. P. 407.

⁵⁹ Kagan, D. The Peloponnesian War. New York: Penguin Books, 2017. P. 408.

⁶⁰ Фукидід. Промова Перікла (фрагмент з «Історії Пелопоннеської війни»). URL: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/570/>.

безпосередньо залежать від того, чи зможе вона протистояти амбіціям Афін і підтримувати баланс сил у регіоні⁶¹. Вона прагнула зберегти статус-кво, зберігши традиційний порядок та існуючі політичні зв'язки з іншими грецькими містами, у тому числі з тими, хто перебував під тиском Афін⁶².

Першочерговою метою Спарти була підтримка своїх союзників у Пелопоннеському союзі, багатьом з яких доводилося стикатися з тиском Афін⁶³. Афіни намагалися нав'язати свої принципи демократії, що викликало занепокоєння у багатьох олігархічних полісах. Спарта ж виступала за збереження традиційних форм правління, підтримуючи у своїх союзниках олігархічні режими та виступаючи проти демократичних рухів, які Афіни активно просували у своїй сфері впливу⁶⁴. Згідно з цією стратегією, Спарта організовувала підтримку антиафінських угруповань і мала значний вплив на внутрішні політичні процеси в інших містах, таких як Коринф, Мегара, Аргос та інших⁶⁵.

Зовнішня політика Спарти була також спрямована на стримування експансії Афін. Афінська гегемонія в Середземномор'ї та на узбережжі Егейського моря викликала тривогу у Спарти, оскільки Афіни встановлювали контроль над багатьма торговими шляхами і морськими територіями⁶⁶, що в свою чергу підривало економічну стабільність і автономію інших полісів. Спарта вважала, що Афіни прагнули до повного домінування в регіоні, що

⁶¹ Фукидід. Промова Перікла (фрагмент з «Історії Пелопоннеської війни»). URL: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/570/>.

⁶² Фукидід. Промова Перікла (фрагмент з «Історії Пелопоннеської війни»). URL: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/570/>.

⁶³ Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т. 1. Стародавня Греція. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2017. С. 127.

⁶⁴ Джужа О. М. та ін. Історія держави і права зарубіжних країн. Навчальний посібник. К.: Атіка, 2016. С. 106.

⁶⁵ Голованов С. О. Афіни та Спарта напередодні Пелопоннеської війни. Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 72. С. 190.

⁶⁶ Kagan, D. The Peloponnesian War. New York: Penguin Books, 2017. P. 409.

ставало загрозою не лише для грецьких держав, а й для традиційного політичного устрою, заснованого на незалежності міст-держав⁶⁷.

Для боротьби з афінським впливом Спарта активно залучала військову підтримку своїх союзників⁶⁸. Спартанці розуміли, що без широкої коаліції проти Афін їм буде важко досягти успіху, тому вони забезпечували підтримку великих міст-союзників, а також надсилали власні війська для допомоги в боротьбі з афінськими силами. Хоча Спарта завжди надавала перевагу сухопутним операціям, вона також прагнула уникати великих морських зіткнень, оскільки її морський флот не міг зрівнятися з афінським⁶⁹.

Водночас Спарта проводила активну дипломатичну діяльність серед інших грецьких полісів і навіть за їх межами. Спартанці намагалися залучити нових союзників, щоб розширити фронт боротьби проти Афін. Для цього використовувалися різні дипломатичні засоби, включаючи обіцянки автономії для міст, які приєднувались до Спарти, або ж погрози щодо наслідків для тих, хто залишався нейтральним або підтримував Афіни⁷⁰. Спартанці намагались підтримувати коаліцію, що включала такі міста, як Коринф, Фіви, Теспії, і навіть деякі міста в Середній Греції.

Одним з важливих аспектів зовнішньої політики Спарти стала співпраця з Персією. Цей союз став вирішальним у другій половині Пелопоннеської війни⁷¹. Персія, прагнучи послабити Афіни, надавала Спарті фінансову допомогу, яка дозволила створити потужний спартанський флот⁷². Це була важлива стратегічна зміна, оскільки до того Спарта значною мірою покладалася на сухопутні війська, а тепер мала можливість вести боротьбу на

⁶⁷ Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т. 1. Стародавня Греція. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2017. С. 128.

⁶⁸ Голованов С. О. Афіни та Спарта напередодні Пелопоннеської війни. Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 72. С. 191.

⁶⁹ Kagan, D. The Peloponnesian War. New York: Penguin Books, 2017. P. 415.

⁷⁰ Джу́жа О. М. та ін. Історія держави і права зарубіжних країн. Навчальний посібник. К.: Атіка, 2016. С. 109.

⁷¹ Фукидід. Промова Перікла (фрагмент з «Історії Пелопоннеської війни») URL: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/570/>.

⁷² Kagan, D. The Peloponnesian War. New York: Penguin Books, 2017. P. 416.

морі. Спартанці отримали від Персії кошти для будівництва флоту та підготовки морських операцій, що дозволило їм врешті-решт зламати афінську морську гегемонію.

Зовнішня політика Спарти також включала спроби сприяти внутрішній дестабілізації Афін. Спартанці намагалися підривати моральний дух афінських громадян та підтримувати антиафінські настрої в містах, що входили до складу Делоського союзу⁷³. У певні моменти Спарта підтримувала змови або перевороти, які мали на меті зменшити вплив Афін на ці міста.

Міждержавний конфлікт між Афінами та Спартою, що зрештою призвів до Пелопоннеської війни, мав складну та багатогранну природу. Відмінності у політичних системах, економічних інтересах та військових стратегій цих двох держав стали основними факторами, які загострювали напруження між ними⁷⁴. Афіни, як потужна морська держава, значно посилили своє становище після Перських воєн, створивши Делоський морський союз⁷⁵. Цей союз спочатку був зібраний для захисту від персів, але з часом перетворився на інструмент афінської експансії⁷⁶. Афіни стали втручатися у внутрішні справи інших полісів, нав'язуючи їм свою політичну модель і забезпечуючи значний економічний контроль завдяки сильному флоту та монополії на основні торговельні шляхи⁷⁷. Це викликало побоювання у Спарти та її союзників, які розглядали таке зміцнення афінської гегемонії як загрозу для власної безпеки⁷⁸.

⁷³ Голованов С. О. Афіни та Спарта напередодні Пелопоннеської війни. Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 72. С. 193.

⁷⁴ Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т. 1. Стародавня Греція. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2017. С. 129.

⁷⁵ Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т. 1. Стародавня Греція. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2017. С. 123.

⁷⁶ Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т. 1. Стародавня Греція. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2017. С. 124.

⁷⁷ Джужа О. М. та ін. Історія держави і права зарубіжних країн. Навчальний посібник. К.: Атіка, 2016. С. 102–104.

⁷⁸ Голованов С. О. Афіни та Спарта напередодні Пелопоннеської війни. Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 72. С. 189–195.

Зі свого боку, Спарта, що очолювала Пелопоннеський союз, прагнула зберегти традиційний політичний баланс у Греції та обмежити вплив Афін⁷⁹. Спартанці були вірні своїй олігархічній формі правління, яка ґрунтувалася на військовій дисципліні та суворій ієрархії. Вони активно підтримували міста, що боролися проти афінського втручання, і прагнули не допустити поширення демократичних ідей, які Афіни намагалися нав'язати іншим полісам⁸⁰. Це спричиняло загострення ідеологічних розбіжностей між державами, адже афінська демократія, яка базувалася на участі громадян у політичному житті, ставала ідеологічною загрозою для спартанського олігархічного ладу⁸¹.

Економічні суперечності також мали важливе значення. Афіни, завдяки своєму сильному флоту та контролю над морськими шляхами, стали економічним центром Греції, що забезпечувало їм величезні доходи від торгівлі⁸². Вони контролювали поставки важливих ресурсів, таких як зерно, деревина та інші матеріали⁸³, що викликало занепокоєння у Спарти, яка залежала від землеробства та праці флотів⁸⁴. Спартанці не могли ефективно конкурувати з Афінами в економічному плані, що загострювало суперництво⁸⁵.

Ідеологічна боротьба також не була менш важливою (Табл. 2.1). Афіни активно просували свою модель демократії та політичної свободи⁸⁶, що викликало тривогу у Спарти, де віддавалася перевага аристократичному правлінню та військовій дисципліні. Афіни використовували свою ідеологічну

⁷⁹ Голованов С. О. Афіни та Спарта напередодні Пелопоннеської війни. Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 72. С. 195.

⁸⁰ Kagan, D. The Peloponnesian War. New York: Penguin Books, 2017. P. 420.

⁸¹ Kagan, D. The Peloponnesian War. New York: Penguin Books, 2017. P. 421.

⁸² Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т. 1. Стародавня Греція. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2017. С. 145.

⁸³ Джу́жа О. М. та ін. Історія держави і права зарубіжних країн. Навчальний посібник. К.: Атіка, 2016. С. 106–108.

⁸⁴ Голованов С. О. Афіни та Спарта напередодні Пелопоннеської війни. Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 72. С. 196.

⁸⁵ Голованов С. О. Афіни та Спарта напередодні Пелопоннеської війни. Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 72. С. 197.

⁸⁶ Kagan, D. The Peloponnesian War. New York: Penguin Books, 2017. P. 421.

перевагу, щоб підтримувати демократичні рухи в інших полісах, навіть всередині Пелопоннеського союзу⁸⁷, що лише загострювало конфлікт.

Таблиця 4

Ідеологічні протиріччя

Параметр	Афіни	Спарта
Політична система	Радикальна демократія	Аристократична військова олігархія
Культурні цінності	Мистецтво, наука, свобода слова	Військова дисципліна, контроль, консерватизм
Зовнішня політика	Експансивна, підтримка демократій	Захисна боронна, підтримка традиційних режимів

Конфлікт став ще більш неминучим через численні локальні інциденти, які стали каталізатором війни. Одним із перших приводів стало суперництво між Коринфом і Керкірою (сучасна Корфу), що розпочалося в 435 році до н.е.⁸⁸ Підтримка Афінами Керкіри викликала обурення у Коринфа, який був важливим союзником Спарти. Ще одним чинником було запровадження Афінами Мегарського декрету в 432 році до н.е., який забороняв мегарським купцям торгувати на території Афінської імперії⁸⁹. Це порушення економічних зв'язків спричинило ще більшу напругу.

Нарешті, у 431 році до н.е. Спарта оголосила війну Афінам, формально звинувативши їх у порушенні мирних угод, укладених після Першої

⁸⁷ Фукидід. Промова Перікла (фрагмент з «Історії Пелопоннеської війни») URL: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/570/>.

⁸⁸ Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т. 1. Стародавня Греція. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2017. С. 128.

⁸⁹ Джужа О. М. та ін. Історія держави і права зарубіжних країн. Навчальний посібник. К.: Атіка, 2016. С. 103

Пелопоннеської війни⁹⁰. Зокрема, Афіни були звинувачені у блокаді Мегари — союзника Спарти — через введення так званого "Мегарського декрету", що забороняв мегарцям торгувати у портов Делоського союзу⁹¹. Також напруження посилилося через конфлікт навколо Керкіри та Потидеї — полісів, які стали об'єктами суперництва між двома коаліціями⁹². Афіни, під проводом Перікла, відмовилися поступитися своїм політичним впливом і не визнали за Спартою право втручатися у справи союзного союзу⁹³. Ця непоступливість, у поєднанні з уже наявними антагонізмами, зрештою призвела до початку Пелопоннеської війни.

Таким чином, причини міждержавного конфлікту між Афінами та Спартою були комплексними, зокрема політичними, економічними, ідеологічними, а також стратегічними (Табл. 5).⁹⁴ Суперництво за гегемонію в Греції, підтримка Афінами демократичних рухів у інших полісах, військові амбіції, загроза існуючому устрою Спарти та економічні суперечності поступово загострювали відносини між двома великими державами. Значну роль також відіграв психологічний аспект — взаємна недовіра, страх втрати влади та впливу, а також амбіції обох політичних лідерів і еліт⁹⁵.

Ці конфлікти, хоча й виглядали локальними на початковому етапі, переросли у масштабну Пелопоннеську війну, що тривала майже 30 років. Її наслідки стали фатальними для всієї Еллади: обидва супротивники зазнали великих втрат, внутрішня нестабільність охопила численні поліси, а грецький

⁹⁰ Голованов С. О. Афіни та Спарта напередодні Пелопоннеської війни. Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 72. С. 190.

⁹¹ Хома Н. Історія держави і права зарубіжних країн: Навчальний посібник, 2007. С. 176.

⁹² Тищик Б. Й. Історія держави і права країн Стародавнього світу: навч. посіб. Львів: Світ, 2001. С. 211.

⁹³ Сергєєв В. С. Історія стародавньої Греції. К., 2020. С. 190.

⁹⁴ Матвєєва Т. О. Державний лад і право Давніх Афін. Т. О. Матвєєва. Форум права. 2014. Вип. 1. С. 350.

⁹⁵ Калюжний Р.А. Римське приватне право: підруч.: Атіка, 2016. С. 209.

світ значно ослаб⁹⁶. У перспективі це створило умови для майбутнього піднесення Македонії та завоювань Олександра Великого. Отже, конфлікт між Афінами і Спартою не лише зруйнував колишній політичний баланс, але й став поворотним моментом в історії Давньої Греції⁹⁷.

Таблиця 5

Загальні причини конфлікту між Афінами і Спартою

Категорія	Причина	Пояснення
Політична	Протистояння демократії та олігархії	Афіни вважались символом демократії, а Спарта — оплотом аристократичної олігархії.
Військова	Зростання могутності Афінського морського союзу	Спарта боялася, що Афіни перетворяться на гегемона всієї Греції.
Ідеологічна	Конфлікт світоглядів	Афінська експансія під гаслом демократії загрожувала політичній стабільності інших держав.
Інституційна	Відсутність загальногрецького арбітражу	Не було стабільного механізму для мирного вирішення суперечок між полісами.

2.2. Загострення міжполісних відносин напередодні пелопоннеської війни

⁹⁶ Голованов С. О. Афіни та Спарта напередодні Пелопоннеської війни. Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 72. С. 194.

⁹⁷ Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т. 1. Стародавня Греція. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2017. С. 132.

Загострення міжполісних відносин напередодні Пелопоннеської війни стало результатом сукупності факторів, які накопичувались протягом кількох десятиліть. Спартанці і афіняни, здавалося, були двома основними силами, що претендували на гегемонію в грецькому світі, і це спричинило поступове погіршення відносин між ними. Війна, що розпочалася у 431 році до н.е., була кульмінацією численних суперечок, дипломатичних конфліктів та військових протистоянь між двома найпотужнішими державами того часу⁹⁸.

Однією з головних причин загострення відносин між Афінами та Спартою, за свідченням давньогрецького історика Фукідіда, була загроза, яку Спарта відчувала через зростання могутності Афін і розширення їхнього впливу (Θουκυδίδης, Περὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ Πολέμου, I, 23)⁹⁹. Цю позицію поділяє й сучасний дослідник Дональд Каган, вказуючи, що саме страх перед афінською експансією став одним із головних каталізаторів конфлікту. Афіни посилили свою владу через Делоський морський союз, створений після перемоги в Персько-Грецьких війнах. Хоча первісною метою союзу була спільна оборона проти персів, з часом Афіни трансформували його в механізм власної гегемонії в Егейському морі та по всій Греції. Вони примушували міста-учасники сплачувати високі контрибуції, фактично підкорюючи їх своїм політичним та економічним інтересам. Це викликало дедалі більше невдоволення серед інших грецьких полісів, зокрема у Спарті, яка розглядала афінську політику як виклик своєму домінуванню в Пелопоннеському союзі¹⁰⁰.

Спарта, яка була більше зосереджена на обороні своєї території і військовій потузі, не могла залишити без уваги розширення Афін, оскільки це ставало дедалі більшою загрозою для спартанських інтересів. Спартанці

⁹⁸ Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т. 1. Стародавня Греція. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2017. С. 130.

⁹⁹ Фукідід. Промова Перікла (фрагмент з «Історії Пелопоннеської війни») URL: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/570/>.

¹⁰⁰ Kagan, D. The Peloponnesian War. New York: Penguin Books, 2017. P. 436.

прагнули відновити свій вплив в Пелопоннесі та інших частинах Греції, де Афіни намагалися втілювати свої амбіції, що вело до активних дипломатичних і військових заходів Спарти для стримування Афін¹⁰¹.

До того ж, спартанці сприймали афінську політику як прояв арогантності та імперіалізму, що поставило під загрозу не лише військову безпеку, а й економічну стабільність всіх інших полісів¹⁰². Важливим аспектом цього загострення стала й ідеологічна боротьба між афінською демократією, що базувалася на активній участі громадян у політичному житті, та спартанським військовим олігархічним устроєм, який підкреслював дисципліну, ізоляціонізм і сталу соціальну структуру¹⁰³.

Особливе значення в загостренні міжполісних відносин відіграла політика Афін щодо своїх союзників. Вони змушували своїх підданих залишатися у союзі під загрозою застосування сили, чим фактично підривали ідею добровільного об'єднання міст Греції¹⁰⁴. Афінська влада через свій флот і фінансові ресурси мала можливість покарання тих, хто намагався вийти з союзу або відмовлявся від співпраці, що сприяло наростанню напруги серед її союзників¹⁰⁵.

Ще одним важливим фактором, що сприяв загостренню відносин, стали конфлікти між союзниками Афін та Спарти, зокрема в Сицилії, Коринфі та Мегарі. Наприклад, у 433 році до н.е. Афіни підтримали коринф'ян в їхньому конфлікті з Мегарою, що дратувало Спарту і її союзників. Крім того, зміна політичного курсу в різних містах Греції, як то у Мегарі та Коринфі, посилила

¹⁰¹ Фукидід. Промова Перікла (фрагмент з «Історії Пелопоннеської війни») URL: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/570/>.

¹⁰² Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т. 1. Стародавня Греція. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2017. С. 124.

¹⁰³ Голованов С. О. Афіни та Спарта напередодні Пелопоннеської війни. Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 72. С. 197.

¹⁰⁴ Джужа О. М. та ін. Історія держави і права зарубіжних країн. Навчальний посібник. К.: Атіка, 2016. С. 106-108.

¹⁰⁵ Зубар, В. М. Античні держави Північного Причорномор'я. Київ: Стилос, 2017. С. 165.

конкуренцію між Афінами і Спартою, що спричинило дипломатичну ізоляцію один одного¹⁰⁶.

Також важливим етапом у загостренні стала подія, пов'язана з союзами та дипломатичними домовленостями. Спарта спробувала залучити до свого союзу кілька великих грецьких міст, таких як Аргос, який був схильний до антиафінської політики, тим самим створюючи фронт протидії Афінам. Афіни ж, своєю чергою, прагнули утримати контроль над своїми союзниками і не допустити розпаду свого морського союзу¹⁰⁷.

Загалом, до 431 року до н.е. Афіни і Спарта вже були в стадії відкритого дипломатичного протистояння, і можливість мирного вирішення конфлікту ставала все менш ймовірною. Тривала напруга, зміни у внутрішній політиці обох держав, і розвиток військової інфраструктури створили умови для початка масштабної війни¹⁰⁸. Пелопоннеська війна стала логічним продовженням цієї ескалації, що мала далекосяжні наслідки для всієї Греції.

Загострення міжполісних відносин напередодні Пелопоннеської війни також було спричинене низкою конкретних подій, які стали безпосередніми приводами для відкритого військового конфлікту між Афінами та Спартою. Одна з основних причин, яка активно впливала на розвиток цього протистояння, полягала в різному розумінні термінів і принципів союзу між полісами, а також в амбіціях кожної з цих двох держав щодо гегемонії в Греції¹⁰⁹.

Афіни створили Делоський морський союз після Персько-Грецьких війн, першочергово для боротьби з персами, проте з часом вони перетворили його на інструмент власного імперіалізму¹¹⁰. Афіни здобули контроль над більшістю міст, що входили до цього союзу, і навіть змусили їх платити

¹⁰⁶ Фукидід. Промова Перікла (фрагмент з «Історії Пелопоннеської війни») URL: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/570/>.

¹⁰⁷ Голованов С. О. Афіни та Спарта напередодні Пелопоннеської війни. Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 72. С. 202.

¹⁰⁸ Джужа О. М. та ін. Історія держави і права зарубіжних країн. Навчальний посібник. К.: Атіка, 2016. С. 110-112.

¹⁰⁹ Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т. 1. Стародавня Греція. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2017. С. 127.

данину¹¹¹. Спарта, яка не могла зберігати свій союз із тими ж самими військовими принципами, ставила під сумнів легітимність афінського правління і обвинувачувала їх в імперіалізмі¹¹².

Загострення стало очевидним після того, як Афіни втручалися у внутрішні справи багатьох міст, підтримуючи демократичні рухи, що вступали в конфлікт з місцевими олігархічними режимами, які мали підтримку Спарти¹¹³. Це викликало різке занепокоєння Спарти, оскільки вона прагнула зберегти свій традиційний військовий лад і політичний вплив на інші міста-греки¹¹⁴.

Афінська дипломатія також відіграла важливу роль у загостренні відносин. Афіни проводили активну політику підтримки демократичних рухів у різних полісах, що суперечило спартанським інтересам¹¹⁵. У 433 році до н.е. відбулося важливе дипломатичне загострення, коли Афіни намагалися втрутитися в конфлікт між Коринфом і Мегарою, що викликало відкриту ворожість з боку Спарти. Підтримка Афінами одного з учасників конфлікту в Коринфі сприймалася як втручання у внутрішні справи Спарти і її союзників¹¹⁶.

Ще одним важливим аспектом, який сприяв загостренню напруженості, стала економічна блокада, яку Афіни наклали на Мегару, під час боротьби за вплив у Коринфській затоці. Мегарці, як союзники Спарти, звернулися за

¹¹⁰ Ковалевський М. О. Історія Греції та Риму: Для школи й само науки. Катеринослав: Українське вид-во в Катеринославі, 1920. 114 с.

¹¹¹ Джу́жа О. М. та ін. Історія держави і права зарубіжних країн. Навчальний посібник. К.: Атіка, 2016. С. 102-104.

¹¹² Голованов С. О. Афіни та Спарта напередодні Пелопоннеської війни. Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 72. С. 189-195.

¹¹³ Kagan, D. The Peloponnesian War. New York: Penguin Books, 2017. P. 436.

¹¹⁴ Феномен стародавньої Спарти. Освіта.UA. URL:

https://osvita.ua/vnz/reports/world_history/32237/ (дата звернення: 25.04.2025).

¹¹⁵ Гавриленко О. А. Генеза консульських установ держав Європи у стародавній час та добу середньовіччя. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм». 2018. № 7. С. 20.

¹¹⁶ Плутарх. Життєписи: «Солон і Поплікола», «Лікурґ і Нума Помпілій». Переклад Ю. Мушака. К.: Радянська школа, 1968. С. 312.

допомогою до Спарти, що посилювало антагонізм між двома полісами¹¹⁷. Спарта, яка підтримувала Мегару, розглядала блокаду Афін як прямий виклик своїм інтересам і гегемонії в регіоні.

Стратегічно Афіни мали великий флот, що дозволяло їм контролювати море і активно втручатися в справи інших полісів. Спарта, в свою чергу, покладалася на свою сухопутну армію, що вважалася найкращою у Греції¹¹⁸. Спартанці розуміли, що боротьба на морі з Афінами їм не під силу, тому вони активно намагалися спровокувати конфлікти на суші, намагаючись відтягнути афінські ресурси і ослабити їхній флот¹¹⁹.

Важливим елементом, що сприяв ескалації міжполісних відносин, були внутрішньополітичні проблеми в обох державах. У Спарті спостерігалися періодичні політичні кризи та суперечності серед представників правлячої еліти — ефорів, геронтів та царів, які мали відмінні погляди щодо подальшого курсу в протистоянні з Афінами. Зокрема, відомо про суперечки між царями Архідамом II, який спочатку обстоював більш обережну політику щодо Афін, і радикальнішими прихильниками війни у спартанському керівництві¹²⁰. Наявність різних стратегічних підходів серед спартанських воєначальників і політичних лідерів спричиняла внутрішню напругу та невизначеність у зовнішній політиці Спарти.

В Афінах політична ситуація також була складною: посилювалася боротьба між демократами, яких уособлював Перикл, і прихильниками олігархічного устрою. Ця напруга загострювалася внаслідок зростання амбіцій Афін щодо лідерства в Елладі, що породжувало занепокоєння серед інших полісів і підштовхувало Афіни до авторитарних дій у межах Делоського морського союзу. Конфлікти між демократичною більшістю та опозиційними

¹¹⁷ Тищик Б. Й. Історія держави і права країн Стародавнього світу: навч. посіб. Львів: Світ, 2001. С. 321.

¹¹⁸ Carter J. M. *The Greek World*. London: Routledge, 2018. P. 230.

¹¹⁹ Raaflaub, K. A. *War and Society in the Ancient and Medieval Worlds*. Harvard: Harvard University Press, 2020. P. 134.

¹²⁰ Hornblower, S. *The Greek World, 479–323 BC*. London: Routledge, 2019. 192 p.

угрупованнями підривали політичну єдність Афін, ускладнюючи ухвалення зовнішньополітичних рішень¹²¹.

Важливу роль у загостренні відносин між Афінами та Спартою відіграли такі лідери, як Перикл в Афінах і Архідам III у Спарті (рис. 1,2) Перикл був досвідченим стратегом і політичним лідером, який вів Афіни до розвитку морської гегемонії. Його стратегія полягала в зміцненні афінської влади через військові і економічні заходи, що неприязно сприймалося Спартою. Архідам III у свою чергу намагався збалансувати між мирними переговорами та підготовкою до війни, але його спроби уникнути прямого військового конфлікту були зрештою нейтралізовані тиском з боку своїх союзників.

Перикл, як видатний афінський лідер, розумів важливість економічної та військової могутності для утвердження Афін як панівної сили в Середземномор'ї. Завдяки його стратегічним рішенням Афіни змогли зміцнити свій флот і встановити контроль над багатьма островами та прибережними територіями, що забезпечило стабільність і процвітання їхнього імперського союзу. Однак для Спарти, яка традиційно покладалася на свою сухопутну армію, афінська морська гегемонія стала серйозною загрозою. Архідам III, намагаючись уникнути відкритої війни, спирався на традиційну спартанську політику, яка вимагала підтримки оборонних дій, але з кожним роком тиск союзників став ставати сильнішим. Його зусилля зберегти мир із Афінами були зірвані спартанським військовим лоббі, яке виступало за активну боротьбу, і врешті-решт це призвело до загострення конфлікту між двома великими державами.

¹²¹ Так само, с. 192

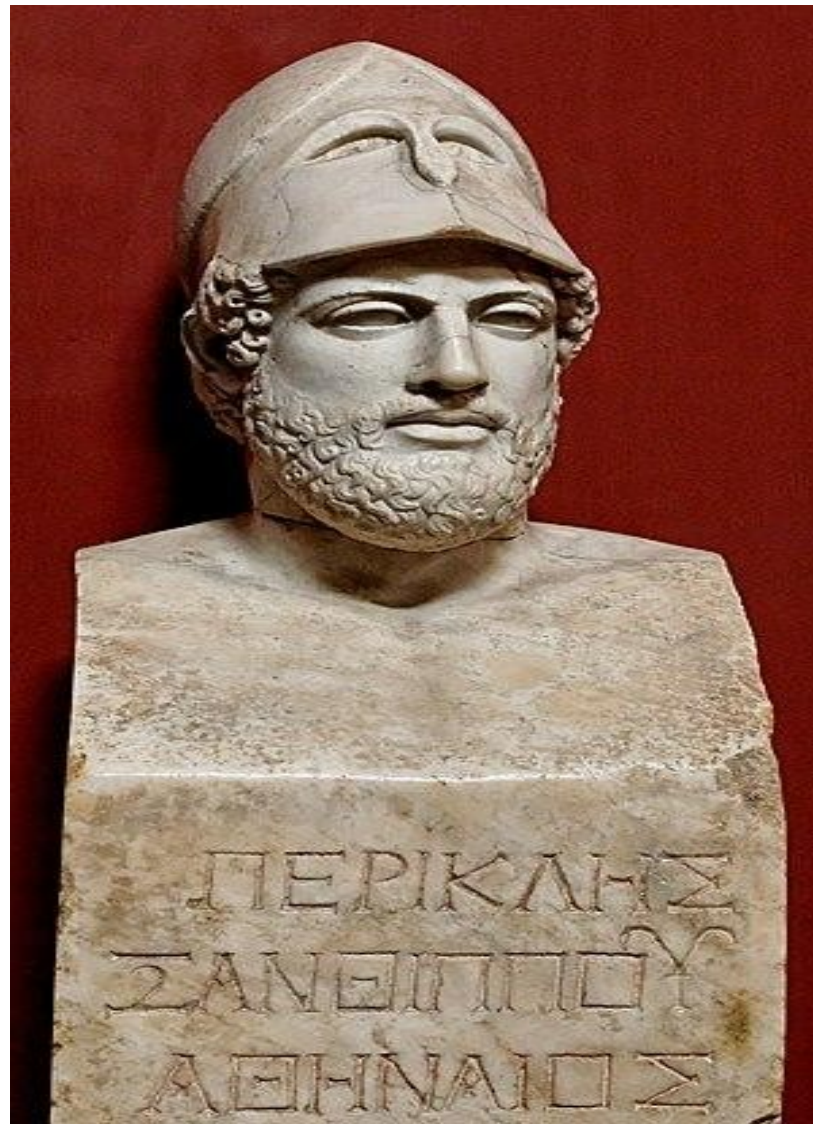

Рис.1. Бюст Перикла.Римська копія з грецького оригіналу. Державний діяч, стратег, оратор і полководець у Стародавніх Афінах

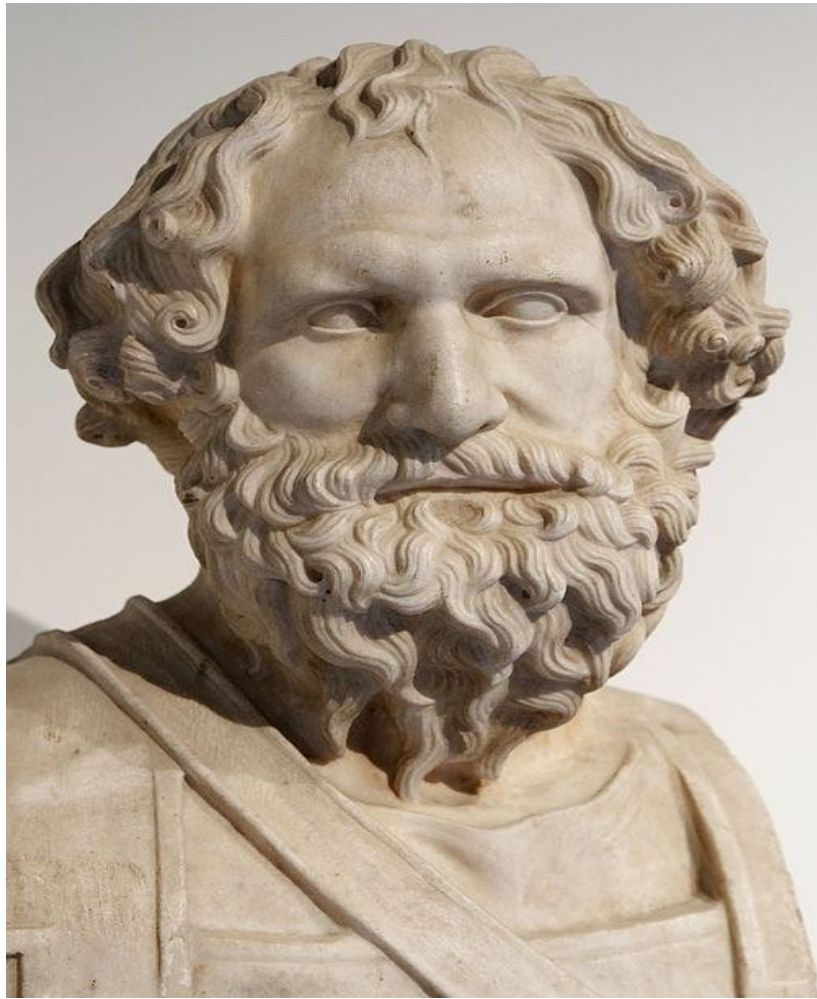

Рис.2. Бюст Архідам III. Цар Спарти в 360—338 роках до н. е. Намагався відновити потугу Спартанського поліса.

Різке загострення відносин між Афінами і Спартою також мало економічний контекст. Афіни, як морська держава, здобували значні доходи від торгівлі, збору податків з союзників і контролю за торговими шляхами¹²². Спарта ж, зосереджена на своїй аграрній економіці, була обмежена в фінансових можливостях, і тому її союзники часто виявляли незадоволення від необхідності постійно підтримувати спартанський військовий апарат¹²³.

Отже, загострення міжполісних відносин стало результатом сукупності політичних, економічних і військових факторів, що накопичувалися впродовж

¹²² Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т. 1. Стародавня Греція. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2017. С. 123.

¹²³ Kagan, D. The Peloponnesian War. New York: Penguin Books, 2017. P. 439

тривалого часу. Ці фактори зрештою призвели до вибуху Пелопоннеської війни, що мала значний вплив на подальшу історію Греції¹²⁴.

До загострення відносин між Афінами та Спартою вели і більш глибокі соціокультурні та ідеологічні обставини, що впливали на політичні рішення обох держав. Афіни, з їхньою демократією, культивували ідею свободи, індивідуальних прав і участі громадян у політичному житті¹²⁵.

Афіняни пишалися своєю відкритістю та культурною розвиненістю, вони активно підтримували мистецтво, науку та філософію, що надавало їм авторитет серед інших полісів¹²⁶. Спартанці ж, навпаки, відзначалися суворою дисципліною та ізоляціонізмом, де основною метою було збереження військової потужності та соціальної стабільності. Вони вважали Афіни загрозою своїй порядковості та ідеалам, в яких домінував аскетизм та відданість спільному благу¹²⁷.

Додатково, політика Афін щодо своїх союзників викликала зростаюче невдоволення серед маленьких полісів, що входили до Делоського морського союзу¹²⁸. На початок цей союз був спільною відповіддю на зовнішню загрозу з боку Персії, однак з часом Афіни перетворили його на інструмент своєї гегемонії, змушуючи своїх союзників платити великий податок і поступатися частиною своєї автономії¹²⁹. Власне, це й стало однією з основних причин, чому інші полісні утворення почали шукати можливості об'єднання з іншими державами, що активно ставали проти Афін. Проти Афін виступали навіть такі

¹²⁴ Джужа О. М. та ін. Історія держави і права зарубіжних країн. Навчальний посібник. К.: Атіка, 2016. С. 102-104.

¹²⁵ Голованов С. О. Афіни та Спарта напередодні Пелопоннеської війни. Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 72. С. 189

¹²⁶ Плутарх. Життєписи: «Солон і Поплікола», «Лікурґ і Нума Помпілій». Переклад Ю. Мушака. К.: Радянська школа, 1968. С. 432.

¹²⁷ Тищик Б. Й. Історія держави і права країн Стародавнього світу: навч. посіб. Львів: Світ, 2001. С. 284.

¹²⁸ Феномен стародавньої Спарти. Освіта.UA. URL: https://osvita.ua/vnz/reports/world_history/32237/ (дата звернення: 25.04.2025).

¹²⁹ Гавриленко О. А. Генеза консульських установ держав Європи у стародавній час та добу середньовіччя. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм». 2018. № 7. С. 20.

міста, як Коринф і Мегара, що мали глибокі економічні та військові інтереси в конкуренції за контролювання торгових шляхів¹³⁰.

Не менш важливим фактором стала й роль економічних інтересів у загостренні відносин. Афіни, маючи сильний флот і контроль над морськими шляхами, здобували величезні доходи від торгівлі та морської діяльності, зокрема від контрибуцій, які стягували з союзників¹³¹. Цей фінансовий ресурс дозволяв їм постійно підвищувати свої амбіції і розширювати вплив на сусідні полісні держави. Спарта ж, яка була зосереджена на сільському господарстві та зміцненні сухопутної армії, не мала таких фінансових можливостей, і це позначалося значною економічною вразливістю, на яку Афіни неодноразово тиснули¹³². Це обострювало загострювало конкуренцію між двома державами, оскільки Афіни, маючи значні ресурси, намагалися підкорити або підпорядкувати собі всі морські міста Греції, в той час як Спарта прагнула обмежити їхню експансію та зберегти свої традиційні військові позиції¹³³.

Протистояння двох держав виявлялося також у їхньому ставленні до соціальних і культурних відмінностей. Афіни, зокрема, виховували громадян у дусі політичної активності, за умов якої кожен мав право голосу і вплив на прийняття рішень¹³⁴. У Спарті, навпаки, важливу роль відігравали військові еліти, які утримували свою владу через контроль над армією, ідеологію дисципліни та суворі правила життя¹³⁵. Такий контраст у суспільних устроях також став фактором політичного протистояння, адже кожна з цих держав бачила своє суспільство як єдино можливу модель для всієї Греції¹³⁶.

¹³⁰ Глиняний В. П. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. К.: Істина, 2009. С. 549.

¹³¹ Rhodes, P. J. *A History of the Classical Greek World, 478–323 BC*. Malden, MA: Blackwell Publishing, 2021. P. 223.

¹³² Cartledge, P. *Sparta and Lakonia: A Regional History*. London: Routledge, 2012. P. 198.

¹³³ Hornblower, S. *The Greek World, 479–323 BC*. London: Routledge, 2019. P. 207.

¹³⁴ Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т. 1. Стародавня Греція. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2017. С. 98.

¹³⁵ Голованов С. О. Афіни та Спарта напередодні Пелопоннеської війни. Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 72. С. 190.

¹³⁶ Kagan, D. *The Peloponnesian War*. New York: Penguin Books, 2017. P. 440.

Не можна оминати й важливість особистостей, які визначали політику своїх держав. Перикл в Афінах став ключовою фігурою, яка сприяв розширенню афінського впливу за межі Афін, зокрема через розвиток морської гегемонії і створення потужної військової і економічної інфраструктури¹³⁷. Перікл заклав основи для розвитку афінської демократії, яка ставала ще більш агресивною в міжнародних справах¹³⁸. У Спарті ж, як лідер, Архідам III прагнув обережніше реагувати на дії Афін, проте його спроби мирного вирішення конфлікту не дали результатів через сильний тиск з боку своїх союзників і неспроможність уникнути ескалації¹³⁹.

Пелопоннеська війна стала, без сумніву, кульмінацією цього тривалого протистояння (рис 3)¹⁴⁰. І навіть після її завершення наслідки для Греції були катастрофічними: ослаблення як Афін, так і Спарти призвело до розпаду їхніх гегемоній і відкриття можливості для нових сил, зокрема Македонії, прийти до влади¹⁴¹.

Отже, загострення міжполісних відносин напередодні Пелопоннеської війни можна оцінювати як результат дії численних факторів: політичних, економічних, військових, соціальних та культурних. Всі вони сплелися в складний клубок, що неминуче призвів до відкритого конфлікту¹⁴².

¹³⁷ Плутарх. Життєписи: «Солон і Поплікола», «Лікург і Нума Помпілій» Переклад Ю. Мушака. К.: Радянська школа, 1968. С. 217.

¹³⁸ Фулідід. Промова Перікла (фрагмент з «Історії Пелопоннеської війни») URL: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/570/>.

¹³⁹ Kagan, D. The Peloponnesian War. New York: Penguin Books, 2017. P. 441.

¹⁴⁰ Джужа О. М. та ін. Історія держави і права зарубіжних країн. Навчальний посібник. К.: Атіка, 2016. С. 103.

¹⁴¹ Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т. 1. Стародавня Греція. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2017. С. 150.

¹⁴² Голованов С. О. Афіни та Спарта напередодні Пелопоннеської війни. Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 72. С. 195.

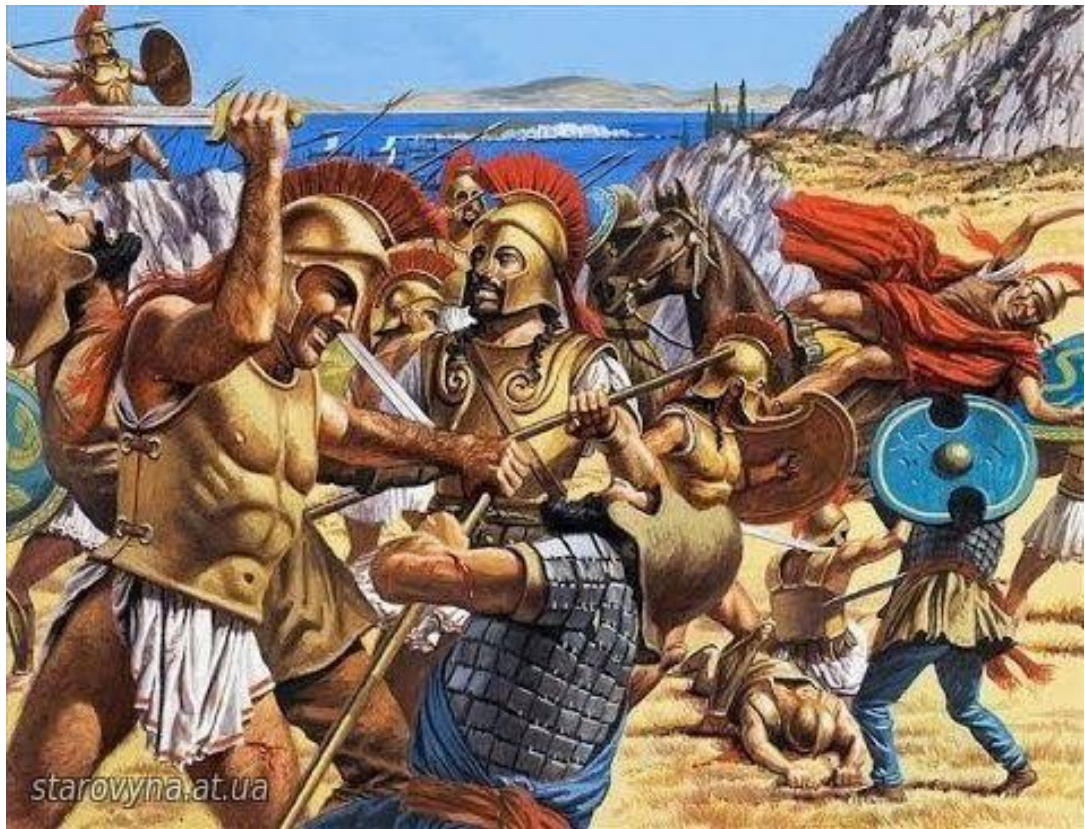

Рис.3. Спартанці

Пелопоннеська війна не лише змінила політичний ландшафт Греції, але й залишила глибокі культурні й соціальні шрами на суспільствах, які брали участь у конфлікті. Війна посилила внутрішні суперечності, розбалансувала економічні системи і призвела до значних людських жертв. Багато полісів втратили значну частину чоловічого населення, що негативно позначилося на демографічній ситуації, сільському господарстві та ремеслах¹⁴³. Занепад торгівлі, спустошення сільських районів, поширення бідності й голоду стали звичним явищем у повоєнний період¹⁴⁴.

Соціальна структура багатьох грецьких міст-держав зазнала глибоких змін. Зростання політичної напруги спричинило хвилю олігархічних переворотів і громадянських війн у різних полісах¹⁴⁵. Водночас поширення

¹⁴³ Голованов С. О. Афіни та Спарта напередодні Пелопоннеської війни. Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 72. С. 195.

¹⁴⁴ Kagan, D. The Peloponnesian War. New York: Penguin Books, 2017. P. 445.

¹⁴⁵ Джужа О. М. та ін. Історія держави і права зарубіжних країн. Навчальний посібник. К.: Атіка, 2016. С. 102-104.

найманства та зростання впливу демагогів у політичному житті свідчили про деградацію класичної демократичної системи, особливо в Афінах¹⁴⁶. У культурному плані війна також залишила слід: песимізм, розчарування в ідеалах, зниження віри в політичні інститути й богів знайшли відображення у літературі, філософії та трагедіях того часу¹⁴⁷.

Крім того, поразка Афін і ослаблення Спарти створили вакуум влади, який дозволив новим політичним силам, таким як Македонія, не лише збільшити свій вплив, але й почати розширення своїх територій. Спочатку Фіви та Коринф намагалися заповнити цей вакуум, проте нестача ресурсів та внутрішня роз'єднаність заважали їм досягти стабільної гегемонії¹⁴⁸. У результаті, у IV столітті до н.е. Македонія на чолі з Філіпом II зуміла об'єднати грецькі поліси під своєю владою, використавши втомленість еллінського світу від тривалих конфліктів та політичного хаосу¹⁴⁹.

У цьому контексті, Пелопоннеська війна стала важливим уроком для грецьких полісів, продемонструвавши, як тривала конкуренція між двома могутніми державами — навіть культурно спорідненими — може знищити не лише окремі міста, але й усю цивілізацію в її класичному вигляді¹⁵⁰. Відсутність єдності, як у зовнішній, так і у внутрішній політиці, виявилася катастрофічною для обох держав, що стало важливим попередженням для наступних поколінь¹⁵¹. У підсумку, Пелопоннеська війна стала не просто конфліктом за владу, а трагічною сторінкою в історії Давньої Греції, яка

¹⁴⁶ Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т. 1. Стародавня Греція. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2017. С. 99.

¹⁴⁷ Плутарх. Життєписи: «Солон і Поплікола», «Лікурґ і Нума Помпілій». Переклад Ю. Мушака. К.: Радянська школа, 1968. С. 219.

¹⁴⁸ Тищик Б. Й. Історія держави і права країн Стародавнього світу: навч. посіб. Львів: Світ, 2001. С. 231

¹⁴⁹ Феномен стародавньої Спарти. Освіта.UA. URL:

https://osvita.ua/vnz/reports/world_history/32237/ (дата звернення: 25.04.2025).

¹⁵⁰ Rhodes, P. J. A History of the Classical Greek World, 478–323 BC. Malden, MA: Blackwell Publishing, 2021. P. 257.

¹⁵¹ Hornblower, S. The Greek World, 479–323 BC. London: Routledge, 2019. С. 193.

завершила епоху класичної грецької політики та відкрила шлях до нової доби — доби македонського домінування¹⁵².

У результаті Пелопоннеської війни не лише змінився баланс сил у Греції, але й остаточно згасла епоха грецької політичної ідеалізації, яка відзначалася класичними демократичними принципами та багатопартійністю. Афіни, хоч і залишалися потужною економічною та культурною силою, втратили свою політичну гегемонію, а Спарта, хоча й вийшла з війни військовою переможницею, була сильно ослаблена внутрішньою нестабільністю та політичною кризою. Обидві держави стали уразливими для нових зовнішніх загроз, і їхнє ослаблення сприяло політичному вакууму, який незабаром заповнила Македонія.

Македонія, скориставшись результатами Пелопоннеської війни, зуміла об'єднати роздрібнені грецькі поліси під своєю владою і почати експансію на Схід, що стало основою для створення великої імперії Александра Великого. Відсутність єдиного фронту серед грецьких міст-держав та їхнє виснаження від тривалої війни зробили їх легкою здобиччю для завоювань. Це також стало важливим уроком для грецьких полісів та всього людства, в тому сенсі, що без єдності та стабільності їхні політичні й економічні структури не здатні вистояти перед новими викликами.

Тривала боротьба між Афінами і Спартою продемонструвала не лише політичну, але й культурну уразливість давньогрецької цивілізації. Суспільства обох держав, що пережили численні перемоги й поразки, стали менш стійкими до змін, що призвело до політичної розпадності. Війна також залишила глибокі шрами на культурному і моральному стані грецького суспільства, що відображалось в песимізмі і сумнівів у вірі в політичні інститути й богів, та знайшло відображення в літературі, філософії і трагедіях того часу.

На додачу економічний занепад після Пелопоннеської війни сприяв поступовому переходу від багатой торгівлі та сільського господарства до більш

¹⁵² Carter J. M. The Greek World. London: Routledge, 2018. P. 217.

вузької залежності від інших форм економічної діяльності, таких як військові послуги (військове найманство) і гегемонія через податки. Політична і соціальна криза також сприяла розвитку нових філософських течій, таких як стоїцизм, який прагнув до внутрішньої гармонії серед хаосу зовнішнього світу.

Тим самим, Пелопоннеська війна стала не лише конфліктом за політичну гегемонію, а й поворотним моментом у розвитку античної цивілізації, що дало старт новій епосі, де домінування над грецькими містами-державами перейшло до Македонії, що набрала силу на фоні їхнього занепаду та ослаблення.

РОЗДІЛ 3. ПІДГОТОВКА ПЕЛОПОННЕСЬКОГО ТА 1 АФІНСЬКОГО МОРСЬКОГО СОЮЗУ ДО ПОЧАТКУ ВОЄННИХ ДІЙ

3.1. Стан збройних сил учасників Пелопоннеського союзу

Перед початком Пелопоннеської війни в 431 році до н.е. учасники Пелопоннеського союзу, очолюваного Спартою, а також Перший Афінський морський союз (Делоський союз) підготували свої збройні сили до масштабного конфлікту. Збройні сили Спарти та її союзників були значно відмінні від афінських, що визначало стратегію і тактику обох сторін війни¹⁵³.

Спарта була відома своєю потужною сухопутною армією, яка стала основною силою Пелопоннеського союзу. Спартанці мали кращу підготовку та організацію на суші завдяки своєму суворому військовому вихованню в системі агоге¹⁵⁴. Ця система дозволяла виховувати воїнів, відомих своєю дисципліною, витривалістю і бойовою майстерністю¹⁵⁵. Спартанська армія базувалася на піхоті — гоплітах, які складали основну силу сухопутних військ¹⁵⁶.

Гопліти Спарти були важко озброєні піхотинці, оснащені довгими спартанськими щитами, коп'ями (дору), а також мечами. Їхня основна тактика полягала в побудові фаланги (тобто «моноліту»), де воїни були вишиковані в шеренгах, підтримуючи один одного¹⁵⁷. Спартанці мали великий досвід у бойових діях і надавали перевагу битвам на відкритому полі, де їхня фаланга могла продемонструвати свою потужність¹⁵⁸.

¹⁵³ Голованов С. О. Афіни та Спарта напередодні Пелопоннеської війни. Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 72. С. 191

¹⁵⁴ Бостан Л. М., Бостан С. К. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. та доп. К.: Центр навчальної літератури, 2008. С. 504

¹⁵⁵ Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т. 1. Стародавня Греція. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2017. С. 128.

¹⁵⁶ Kagan, D. The Peloponnesian War. New York: Penguin Books, 2017. P. 446.

¹⁵⁷ Голованов С. О. Афіни та Спарта напередодні Пелопоннеської війни. Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 72. С. 194.

¹⁵⁸ Тищик Б. Й. Історія держави і права країн Стародавнього світу: навч. посіб. Львів: Світ, 2001. С. 228.

Спарта мала великий резерв солдатів, здатних швидко мобілізуватися, що дозволяло їй підтримувати велику постійну армію. Водночас спартанці не мали значного військового флоту, оскільки головним чином орієнтувалися на сухопутні дії¹⁵⁹. Вони зазвичай орієнтувалися на підтримку з боку своїх союзників, таких як Коринф, Аргос, Мегара, Фокида і інші міста Пелопоннеського союзу, які надавали судна для підтримки морських операцій¹⁶⁰.

Афіни, з іншого боку, мали значну перевагу на морі. Після Перської війни Афіни створили потужний морський флот, який став основною силою Афінського морського союзу (рис. 4)¹⁶¹. Збройні сили Афін склалися з флоту і сухопутних військ. Афіни мали відмінну організацію флоту, який складався з численних трирем, великих бойових кораблів, що мали три ряди весел. Ці судна давали перевагу на морі, дозволяючи Афінам контролювати важливі торгові шляхи і здійснювати морські кампанії проти своїх ворогів¹⁶².

¹⁵⁹ Гавриленко О. А. Генеза консульських установ держав Європи у стародавній час та добу середньовіччя. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм». 2018. № 7. С. 20.

¹⁶⁰ Джужа О. М. та ін. Історія держави і права зарубіжних країн. Навчальний посібник. К.: Атіка, 2016. С. 104.

¹⁶¹ Плутарх. Життєписи: «Солон і Поплікола», «Лікурґ і Нума Помпілій» Переклад Ю. Мушака. К.: Радянська школа, 1968. С.468.

¹⁶² Феномен стародавньої Спарти. Освіта.UA. URL: https://osvita.ua/vnz/reports/world_history/32237/ (дата звернення: 25.04.2025).

Рис. 4. Перший Афінський (Делоський) морський союз

Афінський флот був не лише численним, але й добре навчений і організований, з великою кількістю професійних моряків. Під командуванням таких стратегів, як Перікл, Афіни являли собою потужну морську силу, яка дозволяла ефективно контролювати узбережжя і проводити морські операції в різних регіонах¹⁶³. На відміну від Спарти, афінська армія не була такою сильною на суші, проте вони все ж таки підтримували свої сухопутні війська, створюючи комбіновані операції¹⁶⁴.

Афіни мали на своєму боці ряд союзників, які підтримували їх морські операції, зокрема міста Делоського союзу, такі як Наксос, Самос, Хіос та інші. Ці союзники надавали свої ресурси, включаючи військові кораблі і

¹⁶³ Голованов С. О. Афіни та Спарта напередодні Пелопоннеської війни. Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 72. С. 195.

¹⁶⁴ Kagan, D. The Peloponnesian War. New York: Penguin Books, 2017. P. 447

фінансування, що дозволяло Афінам підтримувати свій флот у боєздатному стані¹⁶⁵.

Спарта ж, зі своєю перевагою на суші, могла покладатися на підтримку своїх союзників по Пелопоннеському союзу, які надавали свої війська для підтримки сухопутних операцій¹⁶⁶. Важливими союзниками Спарти були міста, що мали сильні військові традиції, зокрема Коринф, Мегара і Фіви. Проте, з огляду на різні інтереси союзників, спартанському командуванню часто доводилося вирішувати питання координації дій і стратегічних пріоритетів¹⁶⁷.

З обох боків відчувалася серйозна військова підготовка до майбутнього конфлікту. Афіни зосереджувалися на стратегії військового контролю над морем і блокаді ворожих портів¹⁶⁸.

Таким чином, збройні сили обох союзів готувалися до війни, кожен зі своїми сильними сторонами і тактичними підходами. Пелопоннеська війна, що почалася в 431 році до н.е., стала результатом цих протилежних стратегій і підготовки до військових дій, які повинні були визначити майбутнє не лише Афін і Спарти, але й усієї Греції¹⁶⁹.

Спарта, маючи перевагу на суші, розробила стратегію, яка була спрямована на захист своїх територій і блокування ресурсів своїх ворогів. Спартанці орієнтувалися на класичну сухопутну війну, де основною тактичною одиницею була фаланга¹⁷⁰. Вони використовували свої добре треновані війська для проведення великих битв, де чисельність і дисципліна

¹⁶⁵ Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т. 1. Стародавня Греція. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2017. С. 123.

¹⁶⁶ Джужа О. М. та ін. Історія держави і права зарубіжних країн. Навчальний посібник. К.: Атіка, 2016. С. 104.

¹⁶⁷ Фукидід. Промова Перікла (фрагмент з «Історії Пелопоннеської війни») URL: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/570/>.

¹⁶⁸ Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т. 1. Стародавня Греція. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2017. С. 123.

¹⁶⁹ Kagan, D. The Peloponnesian War. New York: Penguin Books, 2017. P. 448

¹⁷⁰ Cartledge, P. Sparta and Lakonia: A Regional History. London: Routledge, 2012. С. 99.

їхніх воїнів давала перевагу. Спартанці надавали велике значення військовому вихованню і підтримці високої моральної стійкості своїх воїнів¹⁷¹.

Однак підготовка до Пелопоннеської війни також вимагала від Спарти коригування стратегії. Урядовці зрозуміли, що у війні проти афінської морської потуги їхній флот був значно слабший. Тому спартанці почали використовувати своїх союзників для створення морського флоту, а також укріплювали свої сухопутні операції, зокрема на Пелопоннесі, з метою максимального послаблення Афін¹⁷².

Афіни, маючи потужний флот, орієнтувалися на стратегію "гнучкої оборони", при якій флот і стратегія блокад та нападу на морських шляхах стали основними елементами їхніх бойових операцій (рис.5)¹⁷³. Афіняни, на відміну від Спарти, мали можливість атакувати ворога на різних фронтах, зокрема здійснювати морські рейди і контролювати ключові торгові маршрути¹⁷⁴. Вони також використовували свої союзницькі ресурси для збереження великої морської сили.¹⁷⁵

¹⁷¹ Гавриленко О. А. Генеза консульських установ держав Європи у стародавній час та добу середньовіччя. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм». 2018. № 7. С. 16-20.

¹⁷² Фукидід. Промова Перікла (фрагмент з «Історії Пелопоннеської війни») URL: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/570/>.

¹⁷³ Pomeroy, S. B. Ancient Greece: A Political, Social, and Cultural History. New York: Oxford University Press, 2019. С.298.

¹⁷⁴ Rhodes, P. J. A History of the Classical Greek World, 478–323 BC. Malden, MA: Blackwell Publishing, 2021. С. 225.

¹⁷⁵ Джужа О. М. та ін. Історія держави і права зарубіжних країн. Навчальний посібник. К.: Атіка, 2016. С. 104.

Рис.5. Кораблі греків

З початком війни Афіни ухвалили тактику "бездіяльності на суші", що означало утримання лише укріпленої столиці і морських флотів, а також проведення експедицій на території Пелопоннеса та інших регіонів¹⁷⁶. Афіняни також неодноразово вдавалися до стратегічних маневрів, змушуючи супротивника витратити ресурси і час на боротьбу з їхньою мобільною армією, поки самі вони продовжували діяти на морі¹⁷⁷.

Крім того, важливими були технічні можливості, які мали армії обох союзів. Спарта, за своєю традицією, використовувала багато важкого озброєння для своїх гоплітів, таких як великі щити і списи, що забезпечувало перевагу в ближньому бою на суші¹⁷⁸. Однак відсутність потужного флоту

¹⁷⁶ Kagan, D. The Peloponnesian War. New York: Penguin Books, 2017. P. 448

¹⁷⁷ Голованов С. О. Афіни та Спарта напередодні Пелопоннеської війни. Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 72. С. 195.

¹⁷⁸ Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т. 1. Стародавня Греція. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2017. С. 123.

означала, що їм потрібно було забезпечити підтримку від союзників, таких як Коринф, щоб навіть спробувати конкурувати з Афінами на морі¹⁷⁹.

Афіни ж активно використовували більш складні технічні засоби на морі. Їхні триреми були справжніми шедеврами давньогрецької техніки — бойові кораблі, обладнані трьома рядами весел, мали велику швидкість і маневреність, що дозволяло афінянам ефективно використовувати їх для атак на морських шляхах (Рис. 5)¹⁸⁰. Афіни активно розвивали систему виробництва бойових кораблів і могли мобілізувати великий флот за рахунок державних коштів, що надавали їхні союзники. Водночас їхня армія була значно меншою за чисельністю порівняно зі спартанцями¹⁸¹.

Війна, що наближалася, вимагала значних ресурсів для підтримки військових зусиль, і з обох сторін були спроби забезпечити армії через різні фінансові механізми. Афіни з їхньою потужною економікою, заснованою на морській торгівлі та золотовалютних резервів, могли дозволити собі утримувати великий флот і оплачувати військові кампанії¹⁸². Вони отримували фінансування не лише від своїх союзників, але й від зборів, що надходили з підвладних міст¹⁸³.

Спарта ж, у свою чергу, покладалася на спартанські ресурси та підтримку своїх союзників, таких як Коринф, який надавав як фінансову допомогу, так і бойові кораблі для участі в морських операціях¹⁸⁴. Проте спартанці не мали таких значних економічних резервів, тому для фінансування війни їм потрібно було здійснювати значний тиск на своїх союзників¹⁸⁵.

¹⁷⁹ Джужа О. М. та ін. Історія держави і права зарубіжних країн. Навчальний посібник. К.: Атіка, 2016. С. 102-104.

¹⁸⁰ Kagan, D. The Peloponnesian War. New York: Penguin Books, 2017. P. 449

¹⁸¹ Бедрій М. М. Деякі особливості звичаєвого права Стародавньої Греції. Митна справа. Вип. 1. 2014. С. 38-42.

¹⁸² Плутарх. Життєписи: «Солон і Поплікола», «Лікурґ і Нума Помпілій» Переклад Ю. Мушака. К.: Радянська школа, 1968. С. 612.

¹⁸³ Тищик Б. Й. Історія держави і права країн Стародавнього світу: навч. посіб. Львів: Світ, 2001. С. 384

¹⁸⁴ Джужа О. М. та ін. Історія держави і права зарубіжних країн. Навчальний посібник. К.: Атіка, 2016. С. 102-104.

¹⁸⁵ Kagan, D. The Peloponnesian War. New York: Penguin Books, 2017. P. 448

У результаті, навіть з урахуванням відмінностей у військових силах і ресурсах, Пелопоннеська війна виявилася не лише воєнним протистоянням, але й боротьбою за контроль над економічними і стратегічними маршрутами, що також визначало успіх чи невдачу кожної зі сторін на етапах війни¹⁸⁶.

Армії Афін і Спарти мали значні відмінності в організації та підготовці, що вплинуло на їх ефективність під час Пелопоннеської війни.

Афінська армія, як морська держава, покладалася на свій потужний правлячих класів. флот, що складався з трирем, швидких бойових кораблів (Рис. 5)¹⁸⁷. Однак, крім того, Афіни також утримували постійну армію, складену переважно з громадян, яких залучали до служби під час війни¹⁸⁸. Військовий поділ армії Афін був більш універсальним і включав не лише важку піхоту, а й кінноту та морську військову силу. Важливим аспектом було те, що бідні громадяни, які не могли постійно перебувати на службі, були мобілізовані в разі потреби. Їхня служба в основному обмежувалася флотом, оскільки морські бойові дії були основним напрямком для Афін¹⁸⁹.

Спартанська армія, у свою чергу, була орієнтована на сухопутні бої і мала набагато більшу увагу до підготовки піхоти. Спарта володіла однією з найсильніших і найдосвідченіших армій у світі, здатною здійснювати великі наступальні операції на відкритих місцевостях, де дисципліна та бойова майстерність відігравали ключову роль¹⁹⁰. Спартанці проходили сувору військову підготовку з раннього віку, що дозволяло їм досягати високих результатів у боях¹⁹¹. Гопліти Спарти були серед найкращих піхотинців

¹⁸⁶ Голованов С. О. Афіни та Спарта напередодні Пелопоннеської війни. Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 72. С. 195.

¹⁸⁷ Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т. 1. Стародавня Греція. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2017. С. 93.

¹⁸⁸ Джу́жа О. М. та ін. Історія держави і права зарубіжних країн. Навчальний посібник. К.: Атіка, 2016. С. 105-107.

¹⁸⁹ Плутарх. Життєписи: «Солон і Поплікола», «Лікурґ і Нума Помпілій» Переклад Ю. Мушака. К.: Радянська школа, 1968. С. 220.

¹⁹⁰ Голованов С. О. Афіни та Спарта напередодні Пелопоннеської війни. Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 72. С. 189

¹⁹¹ Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т. 1. Стародавня Греція. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2017. С. 124.

Стародавньої Греції, здатних вести бойові дії з великою дисципліною та чіткістю(рис 6)¹⁹².

Таким чином, відмінності в підготовці та організації армій Афін і Спарти мали вирішальне значення для їхньої ефективності під час війни, де кожна зі сторін намагалася максимально використати свої військові можливості відповідно до своїх сильних сторін.

Рис.6. Армія спартанців

Збройні сили Афін і Спарти не обмежувалися лише їхніми власними силами; обидві сторони активно використовували союзників та найманців.

Афінський морський союз був одним із основних джерел підтримки для Афін під час Пелопоннеської війни. Це був коаліційний союз міст, який утримував великий флот та надавав необхідні фінансові ресурси для ведення бойових дій. Афіни брали на себе роль лідера цього союзу, забезпечуючи керівництво, економічну підтримку і фінансування для своєї військової

¹⁹² Джужа О. М. та ін. Історія держави і права зарубіжних країн. Навчальний посібник. К.: Атіка, 2016. С. 110-112.

кампанії¹⁹³. Завдяки цьому союзу, Афіни могли не тільки мобілізувати великі морські сили, а й мати доступ до ресурсів та матеріалів, необхідних для ведення війни, зокрема, кораблів, зброї та флотських екіпажів¹⁹⁴. Це дозволяло їм залишатися однією з найбільш потужних військових сил у Середземномор'ї того часу¹⁹⁵.

Спартанці отримували підтримку від інших міст Пелопоннеського союзу, таких як Коринф, Аргос, Мегара та інших¹⁹⁶. Ці міста надавали Спарті не лише військову підтримку, а й постачали ресурси, які були необхідні для тривалої війни. Під час війни Спарта також прагнула розширити свої впливи за допомогою нових союзів, що сприяло зростанню її військової могутності¹⁹⁷. Крім того, Спарта використовувала найманців, зокрема персів, що дозволяло компенсувати брак власних військ на морі¹⁹⁸. Спартанці наймали військових з інших регіонів, щоб підвищити свої можливості в морських битвах, де вони не були так сильні, як на суші.

Таким чином, обидві сторони війни активно залучали союзників та використовували найманців для зміцнення своїх збройних сил, що відіграло важливу роль у розгортанні бойових дій на різних етапах Пелопоннеської війни (Табл.6)¹⁹⁹.

Пелопоннеська війна вимагала від обох сторін вдосконалення своїх стратегій і тактик, оскільки кожен з учасників прагнув здобути перевагу в конфлікті²⁰⁰.

¹⁹³ Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т. 1. Стародавня Греція. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2017. С. 93.

¹⁹⁴ Джужа О. М. та ін. Історія держави і права зарубіжних країн. Навчальний посібник. К.: Атіка, 2016. С. 104.

¹⁹⁵ Голованов С. О. Афіни та Спарта напередодні Пелопоннеської війни. Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 72. С. 195.

¹⁹⁶ Kagan, D. The Peloponnesian War. New York: Penguin Books, 2017. P. 450

¹⁹⁷ Феномен стародавньої Спарті. Освіта.UA. URL: https://osvita.ua/vnz/reports/world_history/32237/ (дата звернення: 25.04.2025).

¹⁹⁸ Фукидід. Промова Перікла (фрагмент з «Історії Пелопоннеської війни») URL: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/570/>.

¹⁹⁹ Глиняний В. П. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. К.: Істина, 2015. С. 99.

²⁰⁰ Крижицький С. Д., Зубар В. М., Русяєва А. С. Україна крізь віки: Античні держави Північного Причорномор'я. За заг. ред. В. Смолія. К.: Альтернативи, 1998. С. 140.

Таблиця 6

Структура Збройних Сил Першого Афінського Морського Союзу

Ознака	Спарта	Афіни
Основна сила	Сухопутні армія (гопліти)	Морський флот (триреми)
Тактика	Фаланга, відкриті битви	Маневри, блокади, рейди
Союзники	Пелопонський союз	Делоський морський союз
Командування	Колегіальне, традиційне	Централізоване, стратегічне
Економічне підґрунтя	Землеробство, залежна праця	Торгівля, внески, срібло
Підготовка воїнів	Система агоге, профісіонали	Громадяни, найманці, моряки

Афіни намагалися уникати великих сухопутних битв зі Спартою, оскільки знали про перевагу останніх на суші. Замість цього вони намагалися вести війни на морі та блокувати ресурси Спарти і її союзників. Одна з основних стратегій Афін була стратегія "відступу" – у разі вторгнення ворога на афінську територію афіняни залишали свої землі, ховаючись за стінами Афін, і захищали свою морську потугу²⁰¹. Вони діяли дуже мобільно, здійснюючи регулярні морські рейди. Замість прямого конфлікту на суші, вони прагнули за допомогою флоту завдавати ударів по економічних і стратегічних цілях Спарти та її союзників, що дозволяло Афінам мати тактичну перевагу у війні²⁰².

Спарта, маючи потужну сухопутну армію, прагнула використовувати свої ресурси для постійних атак на Афіни та їх союзників. Спартанці

²⁰¹ Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т. 1. Стародавня Греція. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2017. С. 73.

²⁰² Голованов С. О. Афіни та Спарта напередодні Пелопоннеської війни. Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 72. 195

намагалися зламати військову міць Афін через сухопутні атаки і стратегічні маневри, включаючи осадження міст і міцних укріплень²⁰³. Спартанці також робили акцент на блокаді афінських ресурсів та порту, щоб ізолювати їх економіку. Таким чином, Спарта прагнула застосувати свою основну силу – піхоту та сухопутні маневри – для створення економічної та політичної ізоляції Афін, одночасно сподіваючись ослабити моральний дух афінян через постійну загрозу з боку спартанців на суші²⁰⁴.

Якщо військова ситуація на полі бою була важливою, то не менш значним було й політичне значення Пелопоннеської війни. Обидві сторони намагалися зміцнити свою політичну владу у Греції через тиск на своїх союзників. Афіни використовували своє лідерство в Делоському союзі, змушуючи міста-наші союзи платити їм належну фінансову підтримку в обмін на захист та можливість торгувати через їхні порти²⁰⁵.

Спарта ж прагнула зберегти свою гегемонію на суші, продовжуючи спроби привернути до себе більшу кількість союзників, а також використовувати політичні маніпуляції для створення альянсів із іншими грецькими містами²⁰⁶.

У підсумку, підготовка до Пелопоннеської війни була надзвичайно складним і багатогранним процесом, що включав розвиток збройних сил, стратегії, а також зміни в політичних та економічних відносинах між державами і союзами²⁰⁷.

3.2. Стан збройних сил Першого Афінського морського союзу

²⁰³ Kagan, D. The Peloponnesian War. New York: Penguin Books, 2017. P. 450

²⁰⁴ Фукидід. Промова Перікла (фрагмент з «Історії Пелопоннеської війни») URL: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/570/>.

²⁰⁵ Джужа О. М. та ін. Історія держави і права зарубіжних країн. Навчальний посібник. К.: Атіка, 2016. С. 102-104.

²⁰⁶ Плутарх. Життєписи: «Солон і Поплікола», «Лікурґ і Нума Помпілій» Переклад Ю. Мушака. К.: Радянська школа, 1968. С. 501.

²⁰⁷ Kagan, D. The Peloponnesian War. New York: Penguin Books, 2017. P. 450

Стан збройних сил Першого Афінського морського союзу напередодні Пелопоннеської війни був переважно зосереджений на морській могутності, оскільки основною стратегією Афін була досягнення домінування на морі (Таб.6)²⁰⁸. Однак для забезпечення цієї стратегії, Афіни активно розвивали не тільки свій флот, а й підтримували постійну армію на суші, хоча основний акцент робився на морських силах²⁰⁹.

Основною складовою військової сили Афін було їхній потужний флот, який складався з трирем, бойових кораблів, які дозволяли вести швидкі та маневрові операції на морі²¹⁰. Афінський флот складався переважно з союзних суден, що були надані іншими полісами, які входили до складу Першого Афінського морського союзу, утвореного після завершення перських війн²¹¹. Союзні міста були змушені постачати кораблі та моряків, що забезпечувало Афінам значну перевагу на морі²¹².

²⁰⁸ Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т. 1. Стародавня Греція. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2017. С. 134.

²⁰⁹ Kagan, D. The Peloponnesian War. New York: Penguin Books, 2017. P. 451

²¹⁰ Джужа О. М. та ін. Історія держави і права зарубіжних країн. Навчальний посібник. К.: Атіка, 2016. С. 98-100.

²¹¹ Голованов С. О. Афіни та Спарта напередодні Пелопоннеської війни. Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 72. С. 189-190.

²¹² Фукидід. Промова Перікла (фрагмент з «Історії Пелопоннеської війни») URL: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/570/>.

Таблиця 7

Структура Збройних Сил Першого Афінського Морського Союзу

Складова	Опис
Основна сила	Потужний афінський флот, що складається переважно з трирем, наданих союзними містами.
Морська сила	Флот, що включає кораблі від інших міст-учасників союзу, зокрема Делоса, Скіроса, Наксоса, Хіоса та інших.
Сухопутна армія	Хоча Афіни не мали такої сильної армії, як Спарта, вони використовували громадян для мобілізації військ на суші в разі необхідності.
Військові зобов'язання союзників	Кожне місто-держава було зобов'язане надати кораблі або фінансові кошти для підтримки флоту.
Найманці	Збільшення потреби в професійних військових призвело до залучення найманців для доповнення основних сил.

Структура флоту Першого Афінського морського союзу була дуже добре організована і ефективно функціонувала під командуванням афінських стратегів. Оскільки морська сила була основним засобом захисту та розширення Афінської імперії, флот мав регулярну підготовку і постійно здійснював рейди, щоб утримувати контроль над важливими торговими шляхами та колоніями²¹³.

Однак, попри свою морську потужність, Афіни не нехтували й іншими формами військової сили. Армія, яка була мобілізована в разі необхідності, складалася здебільшого з громадян Афін. Вони могли служити в армії, і у разі війни були залучені до бойових дій на суші. Хоча сухопутні сили Афін не були

²¹³ Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т. 1. Стародавня Греція. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2017. С. 98.

настільки сильними, як спартанські, афіняни мали досвід і в боях на суші, зокрема у часи перських воєн²¹⁴.

В цілому, збройні сили Першого Афінського морського союзу являли собою добре організовану, потужну морську силу з постійним поповненням новими судами та моряками від союзних полісів, а також регулярну армію для підтримки на суші²¹⁵. Така військова організація дала Афінам значну перевагу в контролі над Егейським морем і дозволила їм утримувати домінуючі позиції в середземноморському регіоні, хоча й зіткнулася з труднощами, що виникли через залежність від союзників²¹⁶.

Делоський союз, мав сильну військову організацію, яка забезпечувала домінування Афін на морі. Однак з часом союз, що спочатку був створений для захисту від перської загрози, став засобом афінської імперіалістичної експансії, що принесло певні труднощі в його управлінні та розвитку збройних сил²¹⁷.

Флот Першого Афінського морського союзу складався не тільки з афінських кораблів, а й з суден, наданих іншими містами-учасниками союзу (Таб. 7). Технічно, кожне місто-держава, що входило в союз, було зобов'язане надавати певну кількість кораблів (навіть якщо ці міста не мали власних флотів) і забезпечувати їх екіпажами. З цієї причини флот союзу був великим, але не завжди однорідним, оскільки кожне місто-держава мало не однакові можливості для забезпечення кораблів і моряків. Це могло створювати проблеми з координацією, оскільки не всі союзники були рівно готові до тривалих морських кампаній²¹⁸.

²¹⁴ Kagan, D. The Peloponnesian War. New York: Penguin Books, 2017. P. 451

²¹⁵ Голованов С. О. Афіни та Спарта напередодні Пелопоннеської війни. Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 72. С. 189-195.

²¹⁶ Джужа О. М. та ін. Історія держави і права зарубіжних країн. Навчальний посібник. К.: Атіка, 2016. С. 102-104.

²¹⁷ Гавриленко О. А. Генеза консульських установ держав Європи у стародавній час та добу середньовіччя. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм». 2018. № 7. С. 19

²¹⁸ Крижицький С. Д., Зубар В. М., Русяєва А. С. Україна крізь віки: Античні держави Північного Причорномор'я. За заг. ред. В. Смолія. К.: Альтернативи, 1998. С. 59.

Таблиця 8.

Флот Першого Афінського Морського Союзу

Параметр	Опис
Тип суден	Основним типом були триреми — швидкі маневрові бойові кораблі.
Потужність флоту	Афіни мали значну кількість трирем, багато з яких були надані союзними містами.
Основні верфі	Верфі Афін у Піреї, де вироблялися триреми для флоту.
Технічне оснащення	Високий рівень технологій, що дозволяв Афінам зберігати перевагу на морі.
Підготовка флоту	Регулярні навчання та морські рейди для підтримки контролю над важливими торговими шляхами.

Водночас Афіни не лише підтримували і забезпечували своє військо, але й стали центром виробництва та технічного вдосконалення військових кораблів. Афінські верфі, зокрема в Піреї, були одними з найбільших і найбільш продуктивних у Середземномор'ї, що дозволяло Афінам постійно поповнювати свої сили новими триремами²¹⁹. Завдяки своїй технологічній перевазі на морі, Афіни могли здійснювати численні морські операції та забезпечувати контроль над важливими торговими шляхами та колоніями²²⁰.

Соціальна організація також мала вплив на збройні сили (Табл.8). В Афінах більшість громадян, що становили армію і флот, брали участь у військових діях у разі необхідності²²¹. Афінські громадяни мали право служити

²¹⁹ Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т. 1. Стародавня Греція. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2017. С. 113

²²⁰ Бостан Л. М., Бостан С. К. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. та доп. К.: Центр навчальної літератури, 2008. С. 347

²²¹ Голованов С. О. Афіни та Спарта напередодні Пелопоннеської війни. Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 72. С. 194

в армії та флоті, і часто їхня служба була поєднана з іншими соціальними та політичними обов'язками. Це означало, що служба в ополченні була невеликою частиною більш широкої системи громадянських зобов'язань, що визначало мобільність і доступність військ.

Таблиця 8

Внутрішні політичні та соціальні фактор

Фактор	Опис
Вплив демократії на військову мобілізацію	Всі громадяни мали право служити в армії та флоті, що сприяло високому рівню мобілізації військ.
Соціальні зобов'язання громадян	Багато громадян афін мали обов'язки перед полісом і брали участь у військових кампаніях.
Роль стратегів	Стратегі мали значну роль у військовому управлінні, і їхня еліта отримувала більший вплив у державному управлінні.
Соціальна диференціація	Ресурси, що надходили від союзників, сприяли посиленню соціальної нерівності в Афінах.

Незважаючи на свою морську перевагу, Афіни мали певні слабкості у сухопутній війні. Їхні сухопутні війська в порівнянні з армією Спарти були менш досвідченими і менш підготовленими до великих сутичок на відкритій місцевості²²². Однак, на відміну від Спарти, Афіни мали більший доступ до ресурсів і могли мобілізувати свої сили швидше завдяки своїй економічній могутності, що базувалася на торгівлі і контрольованих землях²²³.

Тому Перший Афінський морський союз, незважаючи на своє значення для забезпечення переваги на морі, зіштовхувався з численними внутрішніми і

²²² Kagan, D. The Peloponnesian War. New York: Penguin Books, 2017. P. 452

²²³ Плутарх. Життєписи: «Солон і Поплікола», «Лікурґ і Нума Помпілій» Переклад Ю. Мушака. К.: Радянська школа, 1968. С. 123-124.

зовнішніми проблемами. Однією з основних проблем була стабільність альянсу і відсутність повної довіри між союзниками²²⁴. Афіни поступово посилювали свій контроль над союзниками, і це іноді призводило до конфліктів з деякими містами-учасниками, які не були задоволені зростаючою залежністю від Афін²²⁵.

Таким чином, збройні сили Першого Афінського морського союзу були потужними і добре організованими, проте цілею союзу залишалася не лише військова потужність, а й політичне і економічне домінування Афін у Середземномор'ї.

Окрім загальних аспектів організації збройних сил Першого Афінського морського союзу, важливо звернути увагу на кілька інших цікавих моментів, що характеризують його військову та політичну сутність.

Перший Афінський морський союз був заснований на основі спільного прагнення міст-держав протистояти перській загрозі після завершення перських війн. Однак, з часом Афіни, маючи сильніший флот, почали використовувати союз як інструмент для зміцнення своєї влади. Ось чому кожне місто, яке ставало частиною союзу, було зобов'язане щорічно відправляти кошти або кораблі для підтримки флоту. У більшості випадків це був не тільки матеріальний, а й політичний зобов'язок, що давало Афінам важелі впливу на союзників²²⁶.

Пірей, порт Афін, став головним центром для військового флоту союзу. Тому стратегічне значення цього порту було колосальним: він був не лише головним економічним вузлом для Афін, а й символом їхнього військового панування. Пірей мав спеціально побудовані верфі, які могли виробляти

²²⁴ Крижицький С. Д., Зубар В. М., Русяєва А. С. Україна крізь віки: Античні держави Північного Причорномор'я. За заг. ред. В. Смолія. К.: Альтернативи, 1998. С. 184

²²⁵ Гавриленко О. А. Генеза консульських установ держав Європи у стародавній час та добу середньовіччя. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм». 2018. № 7. С. 19.

²²⁶ Джужа О. М. та ін. Історія держави і права зарубіжних країн. Навчальний посібник. К.: Атіка, 2016. С. 103

великі кількості трирем (основних бойових кораблів того часу)²²⁷. Верфі стали центром морського виробництва, що допомогло Афінам підтримувати чисельну перевагу на морі²²⁸.

Перший Афінський морський союз мав єдине можливе джерело для забезпечення своїх військових потреб — фінансові внески союзників. Вони мали сплачувати регулярні платежі у вигляді грошей або суден, які пізніше використовувалися для утримання флоту²²⁹. З цією метою створювався спеціальний фонд, що зберігався на острові Делос, з якого і походить назва союзу. Але з часом Афіни почали використовувати ці гроші не лише для підтримки флоту, а й для фінансування внутрішніх потреб, зокрема для будівництва великих архітектурних проектів (як, наприклад, Парфенон)²³⁰. Цей фінансовий аспект став важливою частиною розширення політичного контролю Афін²³¹.

Афіни володіли флотом, який був не тільки чисельним, але й дуже мобільним. Успіх афінської військової стратегії на морі полягав у використанні швидких, маневрених трирем, здатних оперативно реагувати на загрози та нападати на непередодні противника²³². На відміну від великих і важких суден, спартанці мали менш розвинену морську військову техніку, що обмежувало їхні можливості на морі²³³. Це створювало додаткову перевагу для Афін у перші роки війни²³⁴.

²²⁷ Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т. 1. Стародавня Греція. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2017. С. 93.

²²⁸ Голованов С. О. Афіни та Спарта напередодні Пелопоннеської війни. Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 72. С. 195.

²²⁹ Джужа О. М. та ін. Історія держави і права зарубіжних країн. Навчальний посібник. К.: Атіка, 2016. С. 104.

²³⁰ Kagan, D. The Peloponnesian War. New York: Penguin Books, 2017. P. 453

²³¹ Тищик Б. Й. Історія держави і права країн Стародавнього світу: навч. посіб. Львів: Світ, 2001. С. 89.

²³² Плутарх. Життєписи: «Солон і Поплікола», «Лікурґ і Нума Помпілій». Переклад Ю. Мушака. К.: Радянська школа, 1968. С. 151.

²³³ Kagan, D. The Peloponnesian War. New York: Penguin Books, 2017. P. 454

²³⁴ Фукидід. Промова Перікла (фрагмент з «Історії Пелопоннеської війни») URL: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/570/>.

Афінська демократія мала суттєвий вплив на ефективність мобілізації збройних сил. З одного боку, демократія забезпечувала високий рівень залучення громадян до військових дій: афінські громадяни, незалежно від соціального статусу, мали право служити в армії та флоті²³⁵. З іншого боку, такі великі збройні сили вимагали значної організації та координації, що було забезпечено завдяки ефективній політичній структурі Афін²³⁶. Цей демократичний принцип, який дозволяв залучати широкі верстви населення до війни, виявився важливим чинником для утримання потужного флоту і забезпечення військової готовності в умовах постійних загроз²³⁷.

Зміцнення військового потенціалу Афін стало можливим завдяки розвитку дипломатичних і стратегічних альянсів з іншими містами-державами²³⁸. Афіни не тільки самі створювали союзні відносини, але й активно впливали на стратегії інших політичних сил. За допомогою дипломатичних зусиль Афіни змогли залучити різні міста до своїх проєктів, що зміцнило їхню військову позицію та політичний вплив у регіоні²³⁹.

Ці фактори сприяли тому, що Афіни стали надзвичайно потужною силою на морі, але також створювали нові виклики в управлінні союзниками, які не завжди були задоволені підвищеним контролем Афін²⁴⁰. У результаті, ці внутрішні проблеми, а також зовнішня загроза з боку Спарти, зрештою призвели до ескалації конфлікту, що стало однією з головних причин початку Пелопоннеської війни²⁴¹.

²³⁵ Гавриленко О. А. Генеза консульських установ держав Європи у стародавній час та добу середньовіччя. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм». 2018. № 7. С. 20.

²³⁶ Бедрій М. М. Деякі особливості звичаєвого права Стародавньої Греції. Митна справа. Вип. 1. 2014. С. 38-42.

²³⁷ Плутарх. Життєписи: «Солон і Поплікола», «Лікурґ і Нума Помпілій». Переклад Ю. Мушака. К.: Радянська школа, 1968. С. 168.

²³⁸ Джужа О. М. та ін. Історія держави і права зарубіжних країн. Навчальний посібник. К.: Атіка, 2016. С. 132.

²³⁹ Голованов С. О. Афіни та Спарта напередодні Пелопоннеської війни. Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 72. С. 183.

²⁴⁰ Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т. 1. Стародавня Греція. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2017. С. 147.

²⁴¹ Kagan, D. The Peloponnesian War. New York: Penguin Books, 2017. P. 455

Ще одним важливим аспектом функціонування збройних сил Першого Афінського морського союзу було використання найманців, особливо в періоди, коли не вистачало вільних громадян для служби. Хоча афінська демократія підкреслювала участь громадян у захисті поліса, проте з часом, особливо ближче до Пелопоннеської війни, потреба у професійних військових зростала²⁴². Найманці, які прибували з інших грецьких полісів або з-за меж Еллади, забезпечували додаткову бойову силу, особливо в операціях за межами Егейського моря²⁴³.

Крім того, Афіни приділяли значну увагу військовій логістиці. Організація постачання харчів, зброї, реманенту та утримання кораблів потребувала складної системи управління (Табл.9)²⁴⁴. У Піреї діяли спеціальні склади, доки, інфраструктура для ремонту суден, а також обслуговуючий персонал, що займався підготовкою флоту до бойових походів. Ця система дозволяла Афінам оперативно реагувати на загрози і забезпечувала високу боєздатність флоту протягом тривалого часу²⁴⁵.

Таблиця 9

Військова організація та логістика

Параметр	Опис
Військова інфраструктура	У Піреї діяли склади, доки та інші об'єкти для ремонту і підтримки бойових кораблів.
Постачання	Організація постачання продовольства, зброї та реманенту для флоту та армії була важливою частиною військової логістики.

²⁴² Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т. 1. Стародавня Греція. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2017. С. 96.

²⁴³ Голованов С. О. Афіни та Спарта напередодні Пелопоннеської війни. Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 72. С. 195

²⁴⁴ Kagan, D. The Peloponnesian War. New York: Penguin Books, 2017. P. 456

²⁴⁵ Бедрій М. М. Деякі особливості звичаєвого права Стародавньої Греції. Митна справа. Вип. 1. 2014. С. 38-42.

Фортифікація	Система довгих мурів, що з'єднувала Афіни з Піреєм, та укріплення ключових територій для захисту від ворожих нападів.
--------------	---

Не менш важливим був вплив релігійних та ідеологічних чинників (Табл.10). Афіни використовували релігійні символи та культи для зміцнення єдності союзу. Центральне сховище союзу на острові Делос — не лише фінансовий центр, а й важливий культовий центр, присвячений Аполлону²⁴⁶. Таким чином, союз мав не лише військовий, а й сакральний вимір, що допомагав Афінам легітимізувати своє лідерство²⁴⁷.

Таблиця 3.7

Роль фінансових ресурсів у військовій силі

Фінансова складова	Опис
Форос	Щорічні фінансові внески від союзників для підтримки флоту (кошти або судна).
Фінансова автономія Афін	Афіни використовували кошти, зібрані від союзників, не тільки для військових цілей, але й для внутрішнього розвитку (наприклад, для будівництва Парфенону).
Фінансова інфраструктура	Форос зберігався на острові Делос, що було важливим фінансовим і культовим центром.

Щодо стратегічних напрямів розвитку військової сили, Афіни активно використовували фортифікацію ключових територій. Крім власне міста, важливу роль відігравала система довгих мурів, які з'єднували Афіни з Піреєм²⁴⁸. У разі небезпеки ця система дозволяла зберегти доступ до моря навіть при

²⁴⁶ Джужа О. М. та ін. Історія держави і права зарубіжних країн. Навчальний посібник. К.: Атіка, 2016. С. 104.

²⁴⁷ Плутарх. Життєписи: «Солон і Поплікола», «Лікурґ і Нума Помпілій» Переклад Ю. Мушака. К.: Радянська школа, 1968. С. 472.

²⁴⁸ Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т. 1. Стародавня Греція. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2017. С. 99

облозі міста²⁴⁹. Афіни також укріплювали колонії та ключові пункти на островах, що давало їм змогу утримувати контроль над морськими шляхами²⁵⁰.

У культурному контексті військова служба афінян вважалася обов'язком перед полісом. Це підтримувало моральний дух та дозволяло державі залучати великі маси населення до оборони. Разом з тим, участь у військових кампаніях забезпечувала громадянам можливість отримати трофеї та частку здобичі, що теж слугувало додатковим стимулом²⁵¹.

Участь Афін у створенні та керівництві Першим Афінським морським союзом мала далекосяжні наслідки не лише в зовнішньополітичному, але й у внутрішньополітичному вимірі. В першу чергу, концентрація військової й фінансової потуги в руках Афінського полісу сприяла посиленню демократії — особливо в період стратегії Перікла²⁵². Величезні надходження від союзників (форос), які часто надходили у вигляді грошової данини, дозволили Афінам фінансувати широкомасштабні громадські проекти, будівництво монументальної архітектури (зокрема Парфенон), а також оплачувати участь громадян у судових процесах і в роботі народних зборів. Це, в свою чергу, забезпечувало ширшу політичну участь нижчих класів та укріплювало позиції демосу в політичному житті.

Водночас зростання імперських амбіцій Афін викликало появу тенденцій до централізації влади. Хоча формально союз залишався добровільним, на практиці Афіни дедалі більше підкорювали союзників своїй волі, а будь-які спроби виходу з союзу чи опору придушувалися силою. Це потребувало утримання великого бюрократичного апарату та флоту, що

²⁴⁹ Джужа О. М. та ін. Історія держави і права зарубіжних країн. Навчальний посібник. К.: Атіка, 2016. С. 104.

²⁵⁰ Голованов С. О. Афіни та Спарта напередодні Пелопоннеської війни. Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 72. С. 195.

²⁵¹ Фулідід. Промова Перікла (фрагмент з «Історії Пелопоннеської війни») URL: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/570/>.

²⁵² Бостан Л. М., Бостан С. К. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. та доп. К.: Центр навчальної літератури, 2008. 730 с.

сприяло зростанню ролі стратегів та військової еліти в управлінні державою²⁵³

Також, величезні фінансові ресурси, якими розпоряджалися Афіни завдяки союзу, посилили соціальну диференціацію. Хоча багато громадян отримували доходи від участі у демократичних інституціях, верхівка (зокрема демагоги, стратеги, заможні афіняни) отримувала набагато більші привілеї та вплив. Це створювало передумови для соціального напруження, особливо у моменти військових поразок або фінансових криз.

Крім того, контроль над союзом формував месіанську ідеологію афінської винятковості, яка поступово трансформувалася в ідею гегемонії не лише на морі, але й над усією Елладою²⁵⁴. Афіняни почали вбачати себе не лише як захисників свободи грецького світу, а як носіїв вищої політичної та культурної моделі, здатної замінити багатоманіття полісних форм на єдину, “правильну” — афінську демократію. Це підживлювало внутрішній політичний дискурс, у якому агресивна зовнішня політика асоціювалася з патріотизмом, захистом демократії й афінських інтересів. Таке мислення отримало широку підтримку в народних зборах, де демагоги легко здобували популярність, обіцяючи нові перемоги, надходження союзного скарбу й славу для Афін.

Однак така політика також призводила до зростання критики з боку поміркованих політиків, таких як Нікія, які застерігали від надмірної експансії, втрати союзницької довіри та виснаження ресурсів²⁵⁵. Уже в середині V століття до н.е. союз поступово перетворювався з добровільного військового об'єднання на механізм контролю: замість внесків кораблями союзники почали сплачувати грошову данину (фóрос), що дозволяло Афінам фінансувати власні проекти — як військові, так і цивільні. Саме ці кошти стали

²⁵³ Зубар, В. М. Античні держави Північного Причорномор'я. Київ: Стилос, 2017. С. 189.

²⁵⁴ Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т. 1. Стародавня Греція. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2017. С. 123.

²⁵⁵ Макаrchук В.С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. К.: Атіка, 2006. С. 476.

основою для масштабної перебудови Акрополя, спорудження Парфенона та підтримки бідного населення в межах демократичних реформ.

У військовому аспекті Афіни стали справжньою морською імперією. Їхній флот — найбільший і найкраще організований у всій Греції — дозволяв не лише захищати торгові шляхи, але й активно втручатися в справи інших полісів²⁵⁶. Наявність постійного флоту та союзних гарнізонів (клерухій) в окремих містах свідчила про послідовну політику встановлення контролю, а не лише оборони. Союзники дедалі частіше сприймали Афіни як метрополію, що нав'язувала волю, змінювала політичні режими, підтримувала місцевих демократів проти олігархів, і жорстко придушувала будь-які спроби виходу з союзу, як це сталося з островами Фасосом або з Наксосом.

Загалом, Перший Афінський морський союз значною мірою сприяв трансформації Афін з регіонального гравця на чолі антиперської коаліції в імперську державу з розвиненим внутрішнім апаратом і централізованою демократією. Ця еволюція мала не лише позитивні сторони — зокрема розквіт культури, філософії, архітектури та політичного експерименту — але й зворотний бік. Примусове утримання союзників, ігнорування принципу рівності полісів, економічна експлуатація та ідеологічне підпорядкування викликали дедалі більшу ворожість до Афін, як з боку малих полісів, так і з боку Спарти, яка позиціонувала себе як захисницю традиційної автономії.

На завершення, збройні сили Першого Афінського морського союзу вирізнялися високим рівнем організації, адаптивністю, економічною та політичною підтримкою. Але водночас надмірна централізація влади в руках Афін, фінансове навантаження на союзників, а також поступова трансформація оборонного союзу в інструмент імперії створювали передумови для внутрішніх конфліктів. Вони не лише підірвали довіру до

²⁵⁶ Ковалевський М. О. Історія Греції та Риму: Для школи й само науки. Катеринослав: Українське вид-во в Катеринославі, 1920. 114 с.

Афін, але й стали одним із головних каталізаторів Пелопоннеської війни — війни, яка змінила хід історії всієї Еллади.

ВИСНОВКИ

У ході дослідження було опрацьовано значний масив джерел, серед яких провідне місце посідають античні тексти. Насамперед це твори Фукідіда — безпосереднього учасника та хроніста Пелопоннеської війни, чия праця «Історія Пелопоннеської війни» є найважливішим джерелом для реконструкції зовнішньої політики Афін і Спарти V ст. до н.е. Цінним є також свідчення Геродота, Ксенофонта, Плутарха, які дозволяють уточнити окремі події, настрої та образи політичних діячів. Значну користь дало також залучення епіграфічних матеріалів, археологічних знахідок та нумізматичних джерел, що дозволяють доповнити письмову традицію.

Проблематика зовнішньої політики Афін і Спарти напередодні Пелопоннеської війни залишається однією з актуальних у сучасній історичній науці. У працях класиків античної думки – Фукідіда, Арістотеля, Плутарха – закладено фундаментальні уявлення про політичну динаміку, дипломатію та амбіції обох полісів. Сучасні дослідження західних учених, зокрема Дональда Кагана, П. Картледжа, С. Хорнблауера, Р. Раафлауба, П. Родса, С. Померой, значною мірою поглибили розуміння передумов

конфлікту, висвітлюючи як зовнішньополітичні стратегії, так і внутрішні трансформації грецьких держав.

Українська історіографія також не залишає поза увагою означену тему. Значний внесок у її розвиток зробили дослідники, які аналізували еволюцію політичної організації Афін і Спарти, їхній державний устрій і геополітичні прагнення: С. Голованов, Т. Матвєєва, В. Ставнюк, В. С. Сергєєв, В. І. Білик. У підручниках і навчальних посібниках із загальної історії держави і права ця тема висвітлюється в контексті становлення та функціонування античних держав як важливих суб'єктів міжнародних відносин того часу.

Окремі аспекти, пов'язані з ідеологією, правом, соціальними структурами та ментальністю греків, розглядаються у працях В. Балуха, М. Бедрія, Б. Слободяника, а також у хрестоматійних виданнях. У вітчизняній історичній публіцистиці та освітніх ресурсах (зокрема в матеріалі «Феномен стародавньої Спарти») окреслюється унікальність суспільно-політичної системи Лакедемону. Варто також відзначити працю Ю. Гладкого, В. Шевчука та С. Подковенка, які висвітлюють вплив війни на політичну й соціальну трансформацію грецького світу, хоча ці дослідження до списку не входять, але їх підхід співзвучний проаналізованим працям.

Таким чином, аналіз джерел і літератури свідчить, що хоча тема Пелопоннеської війни та зовнішньої політики Афін і Спарти отримала значну наукову увагу, вона все ще залишає простір для нових узагальнень, зокрема в аспекті порівняльного аналізу дипломатичних стратегій, що й зумовлює актуальність обраного дослідження.

Узагальнюючи виконане дослідження, можна дійти висновку, що конфлікт між Афінами і Спартою у другій половині V ст. до н.е. був закономірним результатом зміни геополітичного балансу після Перських війн. Афіни, спираючись на могутній флот, контроль над торговими шляхами та фінансову перевагу Делоського морського союзу, поступово перетворилися

на морську імперію, яка кидала виклик усталеним позиціям Спарти. У свою чергу, Спарта сприймала зростання афінського впливу як загрозу власному лідерству на Пелопоннесі та в усій Греції. Взаємини між цими полісами мали чітко виражений ідеологічний вимір: Афіни уособлювали демократичну модель управління з високим рівнем громадянської участі, відкритістю до культурних контактів і підтримкою науки, тоді як Спарта зберігала жорстку олігархічну структуру, орієнтовану на військову дисципліну, ізоляціонізм і консерватизм.

Попри дипломатичні зусилля на кшталт Тридцятирічного миру 446 року до н.е., конфлікт виявився неминучим. Події навколо Потідеї, Керкіри та Мегари, а також дії Афін щодо союзників і поступове руйнування довіри спричинили зростання напруги. В умовах агресивної зовнішньої політики обох держав мирний шлях вирішення суперечностей втратив актуальність. Значну роль у формуванні стратегій обох сторін відігравав військовий потенціал: Афіни домінували на морі завдяки потужному флоту й змушували союзників дотримуватися дисципліни, тоді як Спарта зберігала перевагу на суші через професійне військо — гоплітів і допомогу Пелопоннеського союзу. Різні воєнні доктрини стали однією з причин затяжного характеру війни.

Варто підкреслити, що внутрішньополітична ситуація в обох державах безпосередньо впливала на їхню зовнішню активність. У демократичних Афінах під керівництвом Перікла зростала підтримка експансіоністської політики, яка дозволяла фінансувати соціальні програми й укріплювати політичний вплив. Натомість у Спарті консервативна еліта прагнула зберегти стабільність, хоча часто не мала послідовної стратегії протидії викликам часу. Ці внутрішні суперечності лише поглиблювали міждержавне протистояння.

Зрештою, війна, що починалася як боротьба за гегемонію, призвела до глибокої кризи всієї грецької полісної системи. Афіни зазнали поразки,

втрапили флот, економічну могутність і політичну вагу. Спарта, хоч і здобула перемогу, виявилася нездатною закріпити своє лідерство. Це спричинило поступову політичну дезінтеграцію Греції, яка у подальшому стала передумовою піднесення Македонії та настання нової епохи — еллінізму.

Проведене дослідження дозволило виявити комплекс причин Пелопоннеської війни: ідеологічні розбіжності, прагнення до гегемонії, структурні кризи обох держав, відсутність ефективних механізмів стримування конфліктів і вплив особистостей лідерів.

Зовнішня політика Афін і Спарти виявилася не лише складовою державного розвитку, але й каталізатором радикальної трансформації всього еллінського світу. Пелопоннеська війна стала історичним рубежем, що показав як силу, так і вразливість грецької полісної моделі. Її досвід залишається повчальним і сьогодні — як приклад того, до чого може призвести загострення міждержавної конкуренції в умовах відсутності діалогу, компромісу та спільного бачення майбутнього.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антична література. Греція. Рим. Хрестоматія. Упоряд. Т. В. Михед, Ю. В. Якубіна. Київ, 2006. С. 70–120.
2. Аристотель Політика. Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. К.: Основи, 2000. 239 с.
3. Балух В. О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т. 1. Стародавня Греція: Підручник. Чернівці: ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2017. 656 с.
4. Бедрій М. М. Деякі особливості звичаєвого права Стародавньої Греції. Митна справа. Вип. 1. 2014. С. 38-42.
5. Білик В. І. Правоохоронна система у період античності та Середньовіччя: загальна характеристика. Науковий вісник. Херсонського державного університету. 2013. Вип. 5, т. 1. С. 19-22.
6. Бостан Л. М., Бостан С. К. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. та доп. К.: Центр навчальної літератури, 2008. 730 с.
7. Гавриленко О. А. Генеза консульських установ держав Європи у стародавній час та добу середньовіччя. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм». 2018. № 7. С. 16-20.
8. Глиняний В. П. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. К.: Істина, 2015. 768 с.
9. Голованов С. О. Афіни та Спарта напередодні Пелопоннеської війни. Гілея: науковий вісник. 2015. Вип. 72. С. 189-195.
10. Джужа О. М. та ін. Історія держави і права зарубіжних країн. Навчальний посібник. К.: Атіка, 2016. 540 с.
11. Зубар, В. М. Античні держави Північного Причорномор'я. Київ: Стилос, 2017. 276 с.
12. Калюжний Р.А. Римське приватне право: підруч.: Атіка, 2016. 407 с.

13. Ковалевський М. О. Історія Греції та Риму: Для школи й само науки. Катеринослав: Українське вид-во в Катеринославі, 1920. 114 с.
14. Крижицький С. Д., Зубар В. М., Русяєва А. С. Україна крізь віки: Античні держави Північного Причорномор'я. За заг. ред. В. Смолія. К.: Альтернативи, 1998. 352 с.
15. Макарчук В.С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. К.: Атіка, 2006. 680 с.
16. Матвєєва Т. О. Державний лад і право Давніх Афін. Т. О. Матвєєва. Форум права. 2014. Вип. 1. С. 350-361.
17. Орленко В. І.. Історія держави і права зарубіжних країн: Посіб. для підготов, до іспитів - 3-є вид. стереотип. - К.: Вид. ПАЛИВОДА А. В.- 2008 - 244 с.,
18. Плутарх. Життєписи: «Солон і Поплікола», «Лікурґ і Нума Помпілій» Переклад Ю. Мушака. К.: Радянська школа, 1968. 612 с.
19. Плутарх. Порівняльні життєписи : у 2 т. пер. з давньогрец. Т. І. Княжницького ; передм. М. Білика. К. : Основи, 2001. 518 с.
20. Сергєєв В. С. Історія стародавньої Греції. К., 2020. 360 с.
21. Слободяник Б. В. Право власності в Давній Греції та Римі: порівняльна характеристика. Актуальні проблеми запобігання та протидії корупції і охорони права власності. Херсон: Тернопіль, 2011. 234 с.
22. Ставнюк В. В. Становлення Афінського поліса. К., 2005.
23. Тищик Б. Й. Історія держави і права країн Стародавнього світу: навч. посіб. Львів: Світ, 2001. 384 с.
24. Трофанчук Г.І. Історія держави і права зарубіжних країн: правові джерела: навчальний посібник К.: Юрінком Інтер, 2008. – 352 с.
25. Феномен стародавньої Спарти. Освіта.UA. URL: https://osvita.ua/vnz/reports/world_history/32237/ (дата звернення: 25.04.2025).
26. Фулідід. Промова Переклад (фрагмент з «Історії Пелопоннеської війни») URL: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/570/> (дата звернення: 25.04.2025).

27. Хома Н. Історія держави і права зарубіжних країн: Навчальний посібник, 2007. 474 с.
28. Шульга Світлана Анатоліївна. Історія Стародавньої Греції та Риму 2017.
29. Carter J. M. The Greek World. London: Routledge, 2018. 330 p.
30. Cartledge, P. Sparta and Lakonia: A Regional History. London: Routledge, 2012. 364 p.
31. Hornblower, S. The Greek World, 479–323 BC. London: Routledge, 2019. 292 p.
32. Kagan, D. The Peloponnesian War. New York: Penguin Books, 2017. 511 p.
33. Pomeroy, S. B. Ancient Greece: A Political, Social, and Cultural History. New York: Oxford University Press, 2019. 592 p.
34. Raaflaub, K. A. War and Society in the Ancient and Medieval Worlds. Harvard: Harvard University Press, 2020. 286 p.
35. Rhodes, P. J. A History of the Classical Greek World, 478–323 BC. Malden, MA: Blackwell Publishing, 2021. 376 p.
36. Thucydides. History of the Peloponnesian War. Cambridge: Cambridge University Press, 2016. 704 p.